

XVII SAJANDI EESTI TALURAHVAKÜSIMUSE KÄSITLEMISEST KODANLIKU EESTI AJALOOTEADUSES (1920—1940)

V. Hatto
NSV Liidu ajaloo kateeder

Rootsi võimu aja uurimisele pöörati kodanliku Eesti ajaloo-
teaduses suurt tähelepanu. Selleks olid oma põhjused. Üheks põh-
juseks, mis aitab mõista elavat huvi kõige Rootsiiga seotu vastu,
oli see, et Soome¹ ja Taani² kõrval peeti ka Rootsit eeskujuks
kodanliku Eesti riikliku elu korraldamisel.

Teiseks põhjuseks, millega on seletatav XVII sajandi küllaltki
intensiivne uurimine, oli see, et kodanliku Eesti majandusliku
sõltuvusega teistest riikidest kaasnes poliitilise sõltuvuse kasv ka
Rootsist, mis vajutas oma pitseri ajaloouurimisele. Kodanlikku
Eestit — NSV Liidu naaberriiki — kasutati rahvusvahelise impe-
rialismi poolt sõjalise platsdarmina ettevalmistatava intervent-
siooni jaoks esimese sotsialistliku riigi vastu. Eesti kodanlus, sõl-
tudes imperialistlikest riikidest, vihates ja ühtlasi kartes Nõu-
kogude riiki, oli oma välispoliitika kindlaksmääramisel Nõuko-
gude Liidu suhtes imperialistidega ühel nõul.³

Hinnates üle mere siduvat osa, rõhutati Balti mere äärsete ri-
kide ühise ülesandena Balti mere kaitsmise vajadust,⁴ milles juht-
iv osa pidi kuuluma Rootsile.⁵ Vajadust selleks põhjendati
«punase ohu» suurenemisega idast, mis tingivat tihedama sõjalise
koostöö.⁶

Rootsi võimu perioodi uurimise kodanlikus Eestis ajavahemi-
kus 1920—1940 võib tinglikult jaotada kahte etappi: kahekümnen-

¹ H. Moosberg. Eesti-NSV historiograafiast II. Tartu, 1966, lk. 5.

² R. Antons. Agraarsuhted kodanlikus Eestis. Tln., 1957, lk. 184.

³ A. Raadik. Kodanliku Eesti sõltuvusest imperialistlikest suurriikidest.
Tln., 1957, lk. 5.

⁴ J. Tõnisson. Eesti—Rootsi kultuurilised sidemed minevikus ja nende
kujunemise võimalused tulevikus. — Eesti ja Rootsi 1929. Tln., 1929, lk. 36;
E. Kant. Estland och Baltoskandia. Tartu, 1935, lk. 102.

⁵ E. Kant. Estland och ..., lk. 103.

⁶ Skandinaavia ja Balti riikide poliitiline koostöö. — «Vaba Maa», 1929.
nr. 195, lk. 5.

dad aastad kuni 1928. aastani, kahekümnendate aastate lõpp ja kolmekümnendad aastad kuni 1940. aastani.

Esimest perioodi iseloomustab ajaloolaste kaadri vähesus ja ajalooalaste tööde vähesus ning pealiskaudsus.⁷

XVII sajandi kohta ei ilmu ühtki märkimisväärset eriuurimust. Üldkäsitluses domineerivad suurel määral V. Reimani Rootsi võimu aega ebateaduslikult ülistavad seisukohad.

Teise etapi algust võib seostada 1928. aastaga. Sel ajal ilmuvad esimesed uurimused antud perioodi kohta. Autoreiks on kodanlikus Eestis ajalooalase hariduse saanud eesti ajaloolased. Uurimustest on nimetamisväärsemaks J. Vasara töö mõisate reduktsiooni kohta.⁸ See paistab tolle aja madalatasemelise teadusliku uurimise juures silma hea analüüsi, suhteliselt objektiivse käsitluse ja ulatuslikuma allikate kasutamise poolest, olles üheks esimeseks tööks, millega pandi alus XVII sajandi teaduslikumale käsitlemisele Eesti ajalooteaduses. 1929. a. ilmus H. Sepa sulest uurimus talupoegade kaitse kohta XVII sajandi lõpul.⁹ Käsitletaval perioodil ilmunud eriuurimustest on nimetamisväärsemad veel O. Liivi Alutaguse asustust kirjeldav töö,¹⁰ kus peamiselt käsitletakse Rootsi võimu perioodi. Lisaks eelnevale ilmusid O. Liivi sulest tööd Eesti ja Rootsi¹¹ ning Eesti ja Soome¹² kaubanduslike suhete kohta. Eelmainitu põhjal võib juba tähele panna tema mitmekülgset huvi Rootsi võimu vastu. See jätkub kolmekümnendail aastail, mil O. Liivist kujunes välja üks XVII sajandi uurimise juhtivamaid ajaloolasi.

1931. aastal asutati Akadeemiline Rootsi-Eesti Selts, mille ülesandeks oli «edendada esmajoones Rootsi olude, Rootsisse ja Eestisse ühiselt puutuvate küsimuste teaduslikku uurimist, samuti kaasa aidata rootsi keele praktilise oskuse levimisele Eestis»¹³. 1934. a. hakkas ilmuma seltsi aastaraamat «Svio-Estonica»,¹⁴ kus ennekõike avaldati töid XVII sajandi kohta. Ajalooalaste küsimuste esiplaanil olemist põhjendati sellega, «et enamik eesti aja-

⁷ R. Kleis. Kavatsusi eestikeelse ajalookirjanduse soetamiseks. — «Ajalooline Ajakiri», 1929, nr. 1, lk. 55.

⁸ J. Vasar. Mõisate reduktsiooni küsimus 1681. a. Liivi maapäeval. — «Ajalooline Ajakiri», 1928, nr. 2—3.

⁹ H. Sepp. Talupoegade kaitse rootsi aja lõpul, eriti Liivimaal. — «Ajalooline Ajakiri», 1925, nr. 2—4.

¹⁰ O. Liiv. Vene asustusest Alutagusel kuni XVIII sajandi esimese veerandini, Tartu, 1928.

¹¹ O. Liiv. Eesti suhted Rootsiiga kaubanduslikul alal. — Eesti ja Rootsi 1929. Tln., 1929.

¹² O. Liiv. Iseloomustusi Tallinna—Soome vahelisele kaubandusele peamiselt XVII sajandi lõpul ja Eesti koloniidest Soomes. — «Ajalooline Ajakiri», 1929, nr. 1.

¹³ Varia. — «Ajalooline Ajakiri», 1937, nr. 1., lk. 44.

¹⁴ Eessõna. — Svio-Estonica 1934, Tartu, 1934, lk. 5.

loolasi on asetanud eriti Rootsi ajastu vähem või rohkem enda pideva tähelepanu ja uurimise energia fookusse»¹⁵.

Antud perioodil, nagu seda märgib L. Loone,¹⁶ suurenes ajaloolaste arv ja avarus temaatika. Kasvas uurimuste ulatus, süvenes spetsialiseerumine. Toetudes laienevale XVII sajandi uurimisele, hakati üha kriitilisemalt suhtuma reimanlikku «vanasse heasse Rootsi aega». J. Vasara, O. Liivi, H. Sepa kõrval hakkasid XVII sajandi probleemidega enam tegelema E. Blumfeldt, E. Tender, A. Soom. Nimetatud ajaloolaste kõrval tegelesid nende küsimustega ka paljud mitteajaloolased: usuteadlased J. Kõpp, O. Sild; juristid A. Perandi, J. Uluots; Tartu ülikooli pedagoogikaproffessor P. Pöld, bibliograaf Fr. Puksoo jt.

J. Vasara antud perioodi töödest on kõige märkimisväärsemaks reduktsiooni käsitlev doktoriväitekirj, mis ilmus ka eraldi raamatuna.¹⁷ Selles töös lükkab autor ümber mitmeid ebaõigeid, peamiselt balti-saksa ajalooteaduses valitsenud vaateid, rikastades reduktsiooni ümber peetava võitluse käsitlust uute seisukohatadega.

Erinevalt J. Vasarast, kes piirdus peamiselt reduktsiooni ja XVII sajandi Tartu ülikooli ajaloo uurimisega, püüdis O. Liiv Rootsi võimu perioodi valgustada mitmekülgsemalt. Üheks tema ulatuslikumaks tööks oli eriuurimus suure nälja kohta XVII sajandi lõpul,¹⁸ millega on seotud mitmed lühemad uurimused samal teemal.

O. Liiv pööras suurt tähelepanu ka majandusprobleemidele, avaldades töid, milles käsitleb üldisemalt majandusküsimusi kogu Rootsi võimu perioodi vältel,¹⁹ aga samuti on uurinud ka kitsamalt XVII sajandi lõpu majandust.²⁰

Kultuuri kohta ilmunud O. Liivi töödest on märkimisväärsemad tema monograafia rahvakooli ajaloo kohta XVII sajandi lõpul²¹ ja sama perioodi Eesti kultuuri üldisemaid küsimusi tutvustav artikkel.²²

E. Blumfeldti peatähelepanu oli pööratud Gustav II Adolphi tegevusele, mille kohta ilmus tema populaarses stiilis monograafia.²³

¹⁵ «Ajalooline Ajakiri», 1937, nr. 1, lk. 44.

¹⁶ L. Loone. Den svenska tiden i estnisk historieforskning 1934—1938. — Svio-Estonica 1938. Tartu, 1938, lk. 239.

¹⁷ J. Vasara. Die grosse livländische Güterreduktion. Tartu, 1931.

¹⁸ O. Liiv. Suur näljaag Eestis 1695—1697. Tartu, 1938.

¹⁹ O. Liiv. Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts. Tartu, 1935.

²⁰ O. Liiv. Eesti majandus rootsi ajal. — Eesti majandusajalugu I. Tartu, 1937.

²¹ O. Liiv. Lisandid Eesti rahvakooli ajaloole XVII sajandi lõpul. Tartu, 1934.

²² O. Liiv. Eesti kultuuriline ilme rootsi aja lõpul. — «Sõdur», 1935, nr. 27—28.

²³ E. Blumfeldt. Gustav II Adolf «Lõvi Põhjamaadelt». Tartu, 1936.

Tegeldes põhjalikumalt Rootsi võimu aja probleemidega ning tutvudes uute allikatega, avardusid ühtlasi teadmised selle perioodi kohta. Suhtudes kriitiliselt Rootsi võimu perioodi uurimise eelnevasse pärandisse, muutusid selgemaks ka ülesanded, mida tuli lahendada kodanliku Eesti ajaloolastel.

Kodanliku diktatuuri perioodi ajalooteaduse keskse ülesandena rõhutati eesti rahva ajaloo uurimise tähtsust.²⁴ See kehtis ka Rootsi võimu perioodi suhtes ja tähendas ennekõike talurahva ajaloo tegelemist. Oli ju agrarimajanduslikus Eestis olnud alati peamiseks tootjaks talupoeg, kelle osatähtsus kodanliku Eesti majanduses tolleaegse valitsuse poliitika tõttu kasvas. Et keskseks antud perioodi uurimisel olid talurahvaprobleemid, seda rõhutab ka E. Blumfeldt ja toob esile, et ennekõike on leidnud tähelepanu «agraar-, asustus-, kultuur- ja majandusajaloolised probleemid, kus keskseks teguriks oli eesti talurahvas»²⁵.

Enne kui asuda XVII sajandi talurahva ajaloo käsitlemisele, märkigem, et kuigi tuleb hinnatavaks pidada kodanliku Eesti ajalooteaduse head tahet uurida eesti rahva ajalugu, ei tehtud seda siiski kuigi palju. Põhjuseks oli ebaõige lähenemine rahva ajalool. Mitte mõistes, et «isik oma iseloomuga on ühiskondliku arenemise «teguriks» ainult seal, ainult siis ja ainult niivõrd, kus, kui ja kuivõrd tal seda lubavad ühiskondlikud suhted»,²⁶ hinnati üle üksikisiku osa ajaloos, pidades arengus määravaks nende ideid, tegusid. Alahinnati töötava rahva osa, ei mõistetud, et rahvas on jõud, kes loob kõik materiaalsed väärtused, on otsustavaks ja peamiseks tootlikuks jõuks. K. Marx märkis, et «kõige võimsamaks tootlikuks jõuks on revolutsiooniline klass ise»²⁷. Sama on rõhutanud ka Lenin, öeldes: «Kogu inimkonna esimene tootlik jõud on tööline, töötaja.»²⁸

Käesoleva kirjutise eesmärgiks on näidata kodanlikus Eestis ilmunud ajaloolaste tööde põhjal talurahva elust Rootsi võimu perioodil, millest oli tingitud ühele küsimusele suurema tähelepanu pööramine kui teisele ja kuidas seda põhjendati. Samuti püüab käesolevate ridade autor näidata, milliseid allikaid kasutati, millised seisukohad valitsesid talurahvaküsimuses, kuidas neid hinnata meie ajalooteaduse seisukohalt — mida pidada hin-

²⁴ H. Kruus. Arkamisaja pärandus Eesti ajaloo uurimisele. — «Ajalooline Ajakiri», 1930, nr. 3, lk. 136; H. Kruus. Eesti kihelkondade ajaloo koostamisest. — «Ajalooline Ajakiri», 1930, nr. 1/2, lk. 118; J. Uluots. Eesti õigusajaloo senisest uurimisest ja tuleviku ülesandeist. — «Ajalooline Ajakiri», 1930, nr. 2, lk. 98.

²⁵ E. Blumfeldt. Den svenska tiden i estnisk historieforskning. — Sviostonica 1934. Tartu, 1934, lk. 138.

²⁶ G. Плеханов. Isiku osa küsimusest ajaloos. Tln., 1946, lk. 28.

²⁷ К. Маркс. Нищета философии. — К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 4, стр. 184.

²⁸ V. I. Lenin. Kõne rahva petmisest vabaduse ja võrdsuse loosungitega 19. mail 1919. a. — Teosed. 29. kd. Tln., 1954, lk. 334—335.

natavaks ja mida, vastupidi, mittevastuvõetavaks. Viimase osas tuleb märkida, et käesolevas töös ei ole kõigile kodanliku Eesti ajalooteaduse seisukohtadele talurahvaküsimuses saadud anda konkreetset hinnangut. Põhjuseks on see, et nõukogude ajalooteaduses ei ole veel ilmunud vastavaid eriuurimusi, mis seda võimaldaksid. Siiski peab käesolevate ridade autor vajalikuks tutvustada ka neid vaateid, et tulevikus vastavate eriuurimuste ilmudes oleks eelnevalt sellele tähelepanu juhitud. Kuna talupoegade elu käsitlevate küsimuste ring Rootsi võimu perioodi kohta oli kodanliku Eesti ajalooteaduses küllaltki ulatuslik, siis selle paremaks jälgimiseks on antud töö jaotatud osadeks.

Talurahva majanduslikust olukorrast

Marksism-leninism õpetab, et inimühiskonna arengus on määravaks majanduslikud suhted, mis on aluseks kõigile teistele suhetele. Kuigi kodanliku Eesti ajalooteaduses ei puudu väited, et majandusest oleneb suurel määral maa poliitiline ja kultuuriline areng, peeti majanduslike küsimustega tegelemist alusetult siiski teisejärguliseks poliitilise ajaloo kõrval.²⁹ Sellegipoolest püüti, nagu seda näitab L. Loone,³⁰ tegeleda ka majandusajaloo uurimisega. Huvi majanduse vastu põhjendati «Eesti majandusajaloo» esimese osa eessõnas järgmiselt: «Et ülevaatlilikult mõista oleviku olukorda ja õigemaid võimalusi näha tuleviku teede rajamiseks, peame tundma õppima neid mõjusid, mis annavad endid meile tänapäeval tunda minevikus valitsenud olukordade tulemusena. See on ajaloo ja selle uurimise aktuaalsemaid momente ja eriti on see kehtiv majandusliku arenemise suhtes.»³¹

Kodanliku Eesti uurijaist tegelesid Rootsi võimu perioodi majanduslike probleemidega kõige nimetamisväärselt A. Soom, olles mitmete Narva kaubandust käsitlevate tööde autoriks, ja O. Liiv. Lisaks eespool nimetatud töödele ilmusid O. Liivi sulest veel uurimused «Maakaubandusest ja ülesostust Eestis rootsi aja lõpul»,³² «Der wirtschaftliche Niedergang Tallinn im Jahre 1697»³³ jt.

Vaadeldes neid probleeme, mida kodanliku Eesti ajaloolased käsitlesid majanduslikena, võib täheldada killustatust ja süstematist, ning majanduse mõiste jäi ebamääraseks. Et ei tunnustatud tootlikke jõude kui ühiskondliku progressi põhikriteeriumi,

²⁹ Arvustused. A. Soom. Eesti majandusajalugu I. — «Ajalooline Ajakiri», 1937, nr. 3, lk. 132.

³⁰ L. Loone. Den svenska tiden i estnisk historieforskning 1934—1938. — Svio-Estonica 1938. Tartu, 1938, lk. 239.

³¹ Eessõna. Eesti majandusajalugu I. Tartu, 1937, lk. 5.

³² «Ajalooline Ajakiri», 1934, nr. 1.

³³ Tartu, 1936.

kui majanduse arengu kõige revolutsioonilisemat komponenti,³⁴ puudus ühine alus majandusajalooliste teemade valikul. Erinevate autorite puhul analüüsitavate majanduslike küsimuste ring on erinev, sõltudes ilmselt autori soovist ja tema käsutuses olevate materjalide iseloomust. Nii on J. Vasara poolt kirjutatud «Eesti rahva ajaloo» teises osas majanduslikud küsimused ennekõike need, mis on seotud Rootsi kuningate majanduslike reformidega. Samast aspektist on käsitletud Rootsi aja majandust ka E. Blumfeldt «Eesti ajaloo» kolmandas köites. Samal ajal aga elatusalasad käsitletakse F. Linnuse poolt samas teoses lühidalt seoses ainelise kultuuriga. Kultuuriga on seostatud elatusalad samuti G. Ränga kirjutatud peatükis «Jooni eesti rahvuskultuurist Poola ja Rootsi ajal» «Eesti rahva ajaloo» teises köites.

«Eesti majandusajaloos» I on O. Liiv käsitletud Rootsi võimu aja ühe majandusliku küsimusena muuhulgas ka talupoegade õiguslikku seisundit. Kuigi talupoegade õiguslik olukord on lahutamatult seotud majanduslikuga, ei kuulu see siiski mitte puhtmajanduslike küsimuste ringi, vaid on tootmissuhetel baseeruva ühiskonna majanduslikust baasist tuleneva pealisehituse üks osa. «Iga antud epohhi ühiskonna majanduslik struktuur,» kirjutab F. Engels, «moodustab tolle reaalse aluse, mis lõpuks seletab niihästi õiguslike ja poliitiliste institutsioonide kogu pealisehituse kui ka iga ajaloojärgu religioossed, filosoofilised ja muud vaated.»³⁵

Eesti kodanlike majandusajalooliste tööde kohta võib veel märkida, et neile on iseloomulik käsitlemise ühekülgsus ja ajaline piiratus. Peatähelepanu pöörati kaubanduslikele küsimustele XVII sajandi lõpul. See ei olnud juhuslik. Majanduse osas tuntu suurt huvi ennekõike selle vastu, kuidas Eesti alad Rootsi viljaaidana Rootsit viljaga varustasid. Et XVII sajandi lõpul üha enam allutati siinne tootmine Rootsi riigi huvidele, millega kaanes kontrolli suurenemine majanduse ja eriti kaubanduse üle seoses Läänemere transiitkaubanduse vähenemisega, siis on peamine tähelepanu suunatud XVII sajandi lõpu kaubandusele.

Veel üht põhjust, millest oli tingitud selline ühekülgsus, võib iseloomustada H. Sepa sõnadega järgmiselt: «... XVII sajandi lõpuks oli põllumajanduslik tootmine nii juhtimiselt, organisatsiooniliselt, töönormidelt, tootmise suunal ja seoselt maailmaturuga saanud võrdlemisi kindla ilme. On siis ka loomulik, et see aeg pakub tervikuna uurimisele hoopis tänuväärsema ala kui desorganisaatsiooniajastud, millest terviklikuma pildi saamist ras-

³⁴ V. I. Lenin. Lõppsõna ettekandele toiduainete andmise kohustuse asendamisele naturaalmaksuga 15. märtsil (1921). — Teosed. 32. kd. Tln., 1955, lk. 213; V. I. Lenin. Sotsiaaldemokraatia agraarprogramm 1905.—1907. aastal toimunud esimeses Vene revolutsioonis. — Teosed. 13. kd. Tln., 1953, lk. 215.

³⁵ F. Engels. Anti-Dühring. Tln., 1952, lk. 24.

kendab juba organisatsiooni ja stabiilsemate vormide puudumine, kõnelemata veel ainese lünklikkusest.»³⁶

Maailmaturu all (eelnev H. Sepa tsitaat) mõeldi nii H. Sepa kui ka teiste tolaeagsete uurijate poolt Lääne-Euroopa turgu. Lähtudes kodanlikust ajaloo uurimise metoodikast, mitte mõistes majanduse arengu üldisi objektiivseid seaduspärasusi, hinnates üle Eesti majanduse looduslikest tingimustest tulenevat omapära,³⁷ ei seostatud siinset majandust kuigi palju muu maailma majandusega. Ignoreerides vanade majanduslike suhete tunnustamist Eesti ja Vene vahel, mis elavnesid XVII sajandil,³⁸ rõhutati ühekülgselt Eesti majanduse seost Lääne-Euroopaga, eriti teraviljakaubanduse osas.³⁹

Eesti majanduse arengut oluliselt mõjutanud sündmuseks, mis samuti võimaldas kodanliku Eesti ajaloolastel esile tuua siinse majanduse seost Euroopaga, ennekõike Rootsiaga, oli mõisate reduktsioon. A. R. Cederberg nimetab seda majanduslikuks revolutsiooniks.⁴⁰ Juba kahekümnendate aastate algul, kui Rootsi võimu aja uurimise osas polnud veel kuigi palju ära tehtud, rõhutati reduktsiooni uurimise vajadust, mille põhjendusena toodi esile, et «Läänemeremaade majandusajaloos moodustab suur reduktsioon kuningas Karl XI ajal ühe kõige tähtsama peatüki»⁴¹.

Karl XI valitsemisaja ja reduktsiooni peamiseks uurijaks oli J. Vasar. Tema peatähelepanu objektiks, nagu see oli omane ka balti-saksa ajalool, oli Rootsi kuningavõimu ja siinse aadli vaheline võitlus. Sellele on pühendatud mahukas töö «Die grosse livländische Güterreduktion» alapealkirjaga «Die Entstehung des Konflikts zwischen Karl XI und der livländischen Ritter- und Landschaft 1678—1684».

Asudes reduktsiooni käsitlema, püüti eelnevalt kriitiliselt läbi töötada varasemad reduktsiooni kohta ilmunud tööd. Balti-saksa ajaloolaste käsitluses toodi puudusena esile reduktsiooni vaatlemist peamiselt sellest aspektist, kas Karl XI oli õigus teostada

³⁶ Arvustused. H. Sepp, O. Liiv. Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts. — «Ajalooline Ajakiri», 1937, nr. 1, lk. 41.

³⁷ Eesti majandusajalugu I. Tartu, 1937, lk. 154, 257 (O. Liiv).

³⁸ H. Piirimäe. Vene-Rootsi majanduslikud suhted ja Narva kaubandus a. 1661—1700. Kandidaadidissertatsioon. Tartu, 1962, lk. 8—9; X. A. Пийримяэ. Торговые отношения России со Швецией и другими странами Европы по материалам Нарвского ввоза в 1661—1700 гг. — Skandinaavia kogumik VII. Tln., 1963, lk. 82.

³⁹ Eesti majandusajalugu I, lk. 257 (O. Liiv).

⁴⁰ A. R. Cederberg. Tähtis uurimisülesanne. — «Ajalooline Ajakiri», 1922, nr. 1, lk. 3.

⁴¹ Sealsamas.

reduktsiooni või ei, ja rahulduti enamasti eitava vastusega.⁴² Kriitiliselt suhtuti samuti rootsi ajaloolastesse, kellele heideti ette reduktsiooni vähest uurimist.⁴³ Et vältida eelkäijate puudusi ja uurimisel ühekülgset, püstitati uued ülesanded: välja selgitada, kui otstarbekas oli aadli visa vastupanu⁴⁴ ning millised olid reduktsiooni majanduslikud tagajärjed riigile ja rahvamajandusele.⁴⁵

Nagu see on omane kodanliku Eesti ajalooteadusele tervikuna, ei ole ka reduktsiooni osas leidnud märkimisväärset käsitlemist selle mõju talurahva majanduslikule olukorrale. Eelmainitud töös ei puuduta J. Vasar talurahvaküsimust. Selle kohta on tema sulest ilmunud ainult paar lühemat kirjutist ja vastav osa «Eesti rahva ajaloo» II, kus vaadeldakse peamiselt riigimõisate talupoegade olukorda Liivimaal.

Hinnangud seoses reduktsiooni mõjuga talupoegade majanduslikule olukorrale võime tinglikult jaotada järgmiselt.

Esiteks need, kus antud küsimusega enam tegeldes õigesti märgiti talupoegade olukorra üldist halvenemist.⁴⁶ Siia kuulub ennekõike J. Vasar. Rõhutades põhjendatult,⁴⁷ et reduktsiooni peamiseks ülesandeks oli riigikassa täitmise,⁴⁸ näitab autor, et talupoegade majanduslik olukord halvenes. Ta põhjendab seda maksude kasvuga seoses adramaade arvu tõusuga, rendisummade väljakalkuleerimise puuduliku aluse, rentnike ahnuse ja riigi vähese kontrolliga.⁴⁹

Ka O. Liiv⁵⁰ ja E. Blumfeldt⁵¹ olid seisukohal, et reduktsioon tõi talupoegadele oodatud majandusliku kasu asemel kahju. Mõeldud on siin ennekõike kroonumõisate talupoegi Liivimaal, kus reduktsioon oli kõige ulatuslikum.⁵² Selline J. Vasara, O. Liivi ja E. Blumfeldti vaade ei olnud uus kodanliku Eesti ajalooteaduses. Juba M. J. Eisen avaldab «Eestimaa ajaloo» teises osas (1920. a.) arvamust, et reduktsioon parandas vähe talu-
poe-

⁴² J. Vasar. Rootsi aja senisest uurimisest ja edaspidistest uurimisülesannetest, eriti Liivimaa suhtes. — «Ajalooline Ajakiri», 1930, nr. 1/2, lk. 29.

⁴³ J. Vasar. Mõisatereduktsiooni küsimus 1681. a. Liivi maapäeval. — «Ajalooline Ajakiri», 1928, nr. 2, lk. 65.

⁴⁴ J. Vasar. Rootsi aja senisest... — «Ajalooline Ajakiri», 1930, nr. 1/2, lk. 29.

⁴⁵ Sealsamas. A. R. Cederberg. Tähtis uurimisülesanne. — «Ajalooline Ajakiri», 1922, nr. 1, lk. 4.

⁴⁶ История Эстонской ССР, ч. I. Таллин, 1961, стр. 431—432 (Э. Эпик).

⁴⁷ Sealsamas, lk. 430.

⁴⁸ J. Vasar. Die grosse livländische Güterreduktion. Tartu, 1931, S. 116.

⁴⁹ J. Vasar. Liivimaa talurahva olukorrast suure reduktsiooni ajal. — «Ajalooline Ajakiri», 1930, nr. 3, lk. 162; Eesti rahva ajalugu II, lk. 996.

⁵⁰ O. Liiv. Eestimaa talunike palve- ja kaebekiri kuningas Karl XI-le 1684. a. — «Ajalooline Ajakiri», 1929, nr. 3, lk. 156—157.

⁵¹ Läänemaa. Tartu, 1938, lk. 292.

⁵² H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus Eestis XVI—XVII sajandil. Tln., 1963, lk. 7.

gade olukorda.⁵³ Kuigi J. Vasar, O. Liiv ja E. Blumfeldt tundsid M. J. Eiseniga võrreldes enam reduktsiooni majanduslikku külge, ei suutnud nad anda ülevaadet selle mõjust talupoegade majanduslikule olukorrale kogu maa ulatuses. Piirduti ainult üksikute faktidega peamiselt Liivimaa riigimõisate talupoegade osas. Milline oli reduktsiooni majanduslik mõju talupoegade olukorrale mujal, eriti eramõisates, selle kohta on avaldatud peamiselt ainult oletuslikku laadi arvamusi.

H. Sepp on teise arvamuse liigi esindajaks, millele on iseloomulik väide, et reduktsioon siiski parandas talupoegade majanduslikku olukorda. Nagu V. Reimangi,⁵⁴ põhjendab ta seda pealiskaudselt, tuues esile peamiselt talupoegade maksude kindlaksmääramist.⁵⁵ Selline H. Sepa ebaõige arvamus on mõistetav, kui lisada, et pärit on see kahekümnendate aastate keskelt, mil Rootsi võimu perioodi kohta domineerisid peamiselt V. Reimani ebateaduslikud seisukohad, mille mõju ka käesoleval juhul on ilmne.

Kuna tegeldi vaid pealiskaudselt reduktsiooni mõju uurimisega talupoegade majanduslikule olukorrale, ei uuritud ka kuigi põhjalikult talurahva majandusliku elu teisi külgi. Talupojale läheneti kui maksude maksjale, ilma et oleks laiemat huvi tuntud selle vastu, kuidas talupoeg maksude kõrval tuli toime enda elatamisega, millise arengu tegid läbi tema tööriistad, töövõtted jm. Sellega on suurel määral põhjendatav talupoegade elatusalade vähene käsitlemine. Võrreldes «iseseisvuseelse» perioodiga ei ole selles osas juurde antud kuigi palju uut. Elatusaladega tegeldakse nii kodanliku Eesti kui ka Läti ajalooteaduses nagu muu seas ja piirduakse tavaliselt napi etnograafilise kirjeldusega.

Ehkki põhjendatult märgiti, et põllumajandus oli Rootsi valitsuse peamiseks sissetulekuallikaks,⁵⁶ elanikkonna enamiku põhiliseks elatusalaks, siinse teraviljakaubanduse aluseks,⁵⁷ Rootsi viljalaoks,⁵⁸ mille eest Rootsi valitsus püüdis hoolt kanda,⁵⁹ ei peetud selle arengutaset õigusega kõrgeks.⁶⁰ Rõhutati põllunduse ekstensiivset iseloomu,⁶¹ selle arendamise ühekülsust peamiselt

⁵³ M. J. Eisen. Eestimaa ajalugu II. Tartu, 1920, lk. 129.

⁵⁴ V. Reiman. Eesti ajalugu. Tartu, 1920, lk. 93—94.

⁵⁵ Tartumaa. Tartu, 1925, lk. 89—90.

⁵⁶ O. Liiv. Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts. Tartu, 1935, S. 304.

⁵⁷ O. Liiv. Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts. Tartu, 1935, S. 52.

⁵⁸ Eesti majandusajalugu I, lk. 216 (O. Liiv).

⁵⁹ O. Liiv. Die wirtschaftliche Lage... S. 52.

⁶⁰ Eesti majandusajalugu I, lk. 215 (O. Liiv); H. Sepp. Põllumajanduse teoreetiline käsitus Liivimaal XVII ja XVIII sajandil. — Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat IX—XI 1933/34. Tartu, 1934, lk. 204.

⁶¹ O. Liiv. Die wirtschaftliche Lage... S. 52, 54, 304; Eesti majandusajalugu I, lk. 215 (O. Liiv); O. Liiv. Eesti kultuuriline ilme rootsi aja lõpul. — «Sõdur», 1935, nr. 27—28, lk. 656.

teravilja (rukki) kui peamise väljaveoartikli kasvatamise suunas.⁶² Rõhutati ka alepõllunduse üldist domineerimist,⁶³ millega XVII sajandi algul kaasnes kütise kasutamine Soome eeskujul,⁶⁴ mis H. Sepa õige arvamuse põhjal⁶⁵ XVII sajandi teisel poolel tiheneva rahvastiku, riigi ja mõisa võimu vahelesegamise ning metsade vähenemise tõttu hakkas oma senist tähtsust kaotama.⁶⁶ Põllutööriistade osas tuuakse esile nende primitiivsust,⁶⁷ põldude väetamise alal karjakasvatuse madalast tasemest tulenevat väetisenappust.⁶⁸ O. Liivi arvates oli see mõisates iseloomulikum kui taludes,⁶⁹ kuigi ta näitab, et mõisates polnud karjakasvatust sugugi nii madalal tasemel, kui üldiselt arvati.⁷⁰ Vähesse väetamise tõttu peetakse ka saake tagasihoidlikeks.⁷¹

Kuigi Rootsi võimu perioodi põllumajanduse kui talupoegade peamise elatusala käsitluse üldsuunad olid õiged, tuleb siiski märkida, et nii mõnigi seisukoht on osutunud ebaõigeks. H. Ligi näitab veenvalt, et kodanliku Eesti ajalooteaduses levinud Soome etnograafilt I. Manniselt ülevõetud vaade, nagu oleks kütisetegevmine Eestisse tulnud XVII sajandi esimesel poolel Soome eeskujul, ei ole õige. H. Ligi märgib, et kuigi termin «kütis» ilmus allikaisse alles XVII sajandil, võib sama nähtuse kohta juba varem korduvalt leida andmeid allikais «loomise» nime all.⁷² Kriitiliselt suhtub H. Ligi ka kütise Soome päritolusse, tuues esile, et kütisepõletamisest on Soomes teateid alles alates XVII sajandi keskpaigast, kuigi ta teise nimetuse all esines ka siin juba varem.⁷³ Näidates, et kütisepõletamine kasvas välja aletegemisest hõreda metsaga maal, jõuab H. Ligi järeldusele, et kütis on kohaliku päritoluga, välja arenenud alest, mida kohati veel XVII sajandi lõpul Lõuna-Eestis tunti mitte ale, vaid kütise nime all.⁷⁴

Kütiseprobleemi lahendamise kõrval on H. Ligi poolt leidnud täpsustamist veel O. Liivi väide mõisapõldude vähesemast väeta-

⁶² O. Liiv. Eesti kultuuriline ilme..., lk. 656; O. Liiv. Die wirtschaftliche Lage..., S. 168; Eesti ajalugu III, lk. 298—300 (F. Linnus).

⁶³ Eesti rahva ajalugu II, 1176 (G. Ränk); Eesti ajalugu III, lk. 296 (F. Linnus).

⁶⁴ Eesti rahva ajalugu II, lk. 1176 (G. Ränk).

⁶⁵ H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus..., lk. 73—74.

⁶⁶ H. Sepp. Eesti metsade majanduslikust osast minevikus. — Eesti Metsanduse Aastaraamat VII, Tartu, 1936, lk. 577.

⁶⁷ Eesti majandusajalugu I, lk. 214—215 (O. Liiv).

⁶⁸ Sealsamas; Eesti ajalugu III, lk. 298 (F. Linnus).

⁶⁹ O. Liiv. Die wirtschaftliche Lage... lk. 114—115.

⁷⁰ Sealsamas, lk. 304.

⁷¹ Eesti ajalugu III, lk. 298 (F. Linnus); Eesti majandusajalugu I, lk. 215 (O. Liiv).

⁷² H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus..., lk. 76—78.

⁷³ Sealsamas, lk. 78.

⁷⁴ Sealsamas, lk. 79.

misest talupõldudega võrreldes. Suhtudes kriitiliselt O. Liivi mõt-
teavaldusse, kelle arvamus oli küll õige, kuid kes ei toonud ühtki
fakti oma väite kinnituseks,⁷⁵ näitab H. Ligi usaldusväärsete fak-
tide põhjal, et disproportsioon põlispõldude suuruse ja kariloo-
made arvu vahel oli madalate viljasaakide tähtsaimaks põhju-
seks Eestis mõisates.⁷⁶ Kuigi H. Ligi peab loomade pidamistingi-
musi taludes halvemaks kui mõisates, jõuab ta järeldusele, et
talupõllud said XVII sajandil tublisti rohkem väetist kui mõisa-
põllud.⁷⁷ H. Ligi põhjendab seda järgmiselt. Talumajandis pidi
valitsema teatav tašakaal külvipinna suuruse ja loomade arvu
vahel. Talupoeg ei saanud laiendada oma põlde enne, kui tal oli
selleks piisavalt veeloomi. Seetõttu toimus talumajandis külvipinna
laiendamine ja sel ajal praktiliselt ainsa põlluväetise — sõnniku
— hulga suurenemine paratamatult teataval määral kooskõlasta-
tult. Mõisates oli aga lugu teistsugune. Mõisapõlde hariti talu-
poja elus- ja eluta inventariga. Seetõttu ei tarvitsenud mõisapõl-
dude laiendamisega kaasneda loomade arvu suurenemine ega
sõnnikukoguse kasv.⁷⁸

Muudest talupoegade elatusaladest on enam huvi tuntud kau-
banduse vastu. Esiplaanil on ka siin Rootsi valitsuse kaubandus-
poliitika, võitlus linnade, mõisa, riigivõimu, väliskaupmeeste
vahel eesõiguse pärast talupoegadega kauplemiseks. Talupoe-
gade kaubanduse suundadena peale Eesti alade mainitakse Soo-
met,⁷⁹ kellega oldi suure vastastikuse usalduse vahekorras.⁸⁰ Eri-
list ettevõtlikkust märgitakse saarlaste puhul, kelle kohta
A. Soom⁸¹ ja E. Blumfeldt⁸² väidavad, et sageli tehti suurt jul-
gust nõudvaid kaubaretki Kuramaale ja Ojamaale. Tagasihoidli-
kumalt kui Soomega konstateeritakse kaubanduslike suhete ole-
masolu ka Venemaaga,⁸³ mida O. Liiv⁸⁴ peab piiriäärsetel aladel
põhjendatult⁸⁵ kohati väga tihedaks.

⁷⁵ H. L i g i. Põllumajanduslik maakasutus ... lk. 44.

⁷⁶ Sealsamas, lk. 46—47.

⁷⁷ Sealsamas, lk. 48.

⁷⁸ Sealsamas, lk. 49—50.

⁷⁹ Eesti rahva ajalugu II, lk. 1071—1072 (H. Sepp); O. Liiv. Maakaubandusest ja ülesostust Eestis rootsi aja lõpul. — «Ajalooline Ajakiri», 1934, nr. 1, lk. 12; A. Soom. Linnade võitlus maakaubanduse vastu Eestis ja Ingerimaal XVII sajandi esimesel poolel. — «Ajalooline Ajakiri», 1937, nr. 2, lk. 70; O. Liiv. Iseloomustisi Tallinna-Soome vahelisele kaubandusele peamiselt XVII sajandi lõpul ja Eesti koloniidest Soomes. — «Ajalooline Ajakiri», 1929, nr. 1, lk. 3—4.

⁸⁰ O. Liiv. Iseloomustisi... — «Ajalooline Ajakiri», 1929, nr. 1, lk. 3—4.

⁸¹ A. Soom. Dokument Saaremaa kaubandusoludest rootsi ajal. — «Ajalooline Ajakiri», 1932, nr. 3, lk. 167; Eesti ajalugu III, lk. 254.

⁸² Saaremaa. Tartu, 1934, lk. 308.

⁸³ E. Tender. Tartu linna majandusest XVII sajandi lõpul. — «Linnad ja Alevid», 1933, nr. 6, lk. 85.

⁸⁴ O. Liiv. Maakaubandusest ja ... — «Ajalooline Ajakiri», 1934, nr. 1, lk. 11—12.

⁸⁵ История Эстонской ССР, ч. I, стр.420 (Э. Эпик).

Seades esiplaanile võitluse talupoegadega kauplemisõiguse pärast, ei püütud kuigi palju näidata kaubanduse kui elatusallika osa talurahva majanduslikus elus. O. Liiv, pidades silmas ennekoike «hoolsaid» talupoegi, kes tema sõnade järgi oskasid end maksma panna kaubanduslikul alal,⁸⁶ hindas üle kaubanduse osatähtsust talurahva elatusallikana. Ta väidab, et vaatamata oma ajuti teravalt spekulatiivsele iseloomule, oli talupoegade kaubandus maa majandusliku jõukuse tõusu oluliseks põhjuseks.⁸⁷

Maakaubanduse arengut pidurdavate teguritena ei tooda esile mitte niivõrd talupoegade majanduslikku viletsust kui muid põhjusi. Uheks neist peetakse põhjendatult Rootsi valitsuse mitmesuguseid keelde. Samuti mainitakse, et kuigi Rootsi võimu ajal püüti parandada olukorda kaalude, mõõtude ja rahaühikute ühtlustamisel,⁸⁸ jäi kaubanduse arengut takistavaks kaalude ja mõõtude mitmekesisus,⁸⁹ ning rahaolude korraldamatus.⁹⁰

Teisi talupoegade elatusalasad on käsitletud väga vähe. Napi etnograafilise kirjelduse põhjal võib siiski järeldada, et kalasuse osatähtsus ei olnud suur, eriti sisemaal.⁹¹ Jahinduse osas märgitakse selle elatusala tähtsuse pidevat vähenemist valitsuse keeldude tõttu;⁹² mesinduse kohta väidab selle ala hea tundja F. Linnus, et toimus tugev tagasimine.⁹³ Aiandust elatusallikana peetakse vaadeldaval perioodil veel tühiseks.⁹⁴

Võrreldes elatusaladega on märksa enam tähelepanu pööratud talurahva feodaalsete koormiste küsimusele. Suurem huvi talupoegade kohustuste vastu on tingitud majanduse uurimise ühest põhiaspektist — kuidas siinsed alad tulid toime Rootsi viljaga varustamisega.

Talupoegade koormised jaotatakse õigesti riigi, mõisa ja kiriku omadeks.⁹⁵ Käsitlust iseloomustab süsteemitus, lünklikkus, pealiskaudsus, mida märgib ka A. Perandi, tuues esile, et ei ole antud võrdlevat pilti talupoegade majanduslike koormiste järkjärgulise suurenemise kohta. Autor põhjendab seda allikate —

⁸⁶ O. Liiv. Maakaubandusest ja ... — «Ajalooline Ajakiri», 1934, nr. 1, lk. 9—10.

⁸⁷ Sealsamas, lk. 16.

⁸⁸ O. Liiv. Eesti suhted Rootsiiga kaubanduslikul alal. — Eesti ja Rootsi 1929. Tallinn, 1929, lk. 128.

⁸⁹ Eesti majandusajalugu I, lk. 541 (E. Tender).

⁹⁰ Eesti ajalugu III, lk. 274 (E. Tender).

⁹¹ Sealsamas, lk. 301 (F. Linnus).

⁹² Eesti majandusajalugu I, lk. 302 (E. Tender); O. Liiv. Die wirtschaftliche Lage, S. 61.

⁹³ F. Linnus. Eesti vanem mesindus. Tartu, 1939, lk. 194—195; F. Linnus. Baltimaade orduaegsest mesindusest. — «Ajalooline Ajakiri», 1936, nr. 1, lk. 9—10.

⁹⁴ O. Liiv. Eesti kultuuriline ilme... — «Sõdur», 1935, nr. 27—28, lk. 656—657.

⁹⁵ Eesti majandusajalugu I, lk. 202 (O. Liiv).

vakuraamatute — lünklikkusega, kus on kasutatud erinevaid mõõtühikuid, mis raskendab uurimist.⁹⁶ Talurahva koormistest on rohkem uuritud peamisi riigimakse — 1630. a. Eestimaal sisseseatud väike- ja veskitolli ning samal aastal Liivimaal kehtestatud statsiooni e. majutusmaksu, mis kasvas välja endistest erakordseist sõjamaksudest ja muutus regulaarseks.⁹⁷ Nende riigimaksude sisseseadmist põhjendatakse sissetulekute saamise vajadusega eriti maakaitse heaks, sõjaväe ülalpidamiseks.⁹⁸

Kuigi kodanliku Eesti ajaloolased ka Rootsi võimu aja osas pöörasid peatähelepanu faktilise materjali kirjeldamisele ja tegelesid vähem üldistuste tegemisega, püüti siiski hinnata riigimaksude raskust talupoegade seisukohalt. Nii näiteks peab J. Vasar väike- ja veskitolli Eestimaal raskeks.⁹⁹ Veelgi raskemaks peavad O. Liiv¹⁰⁰ ja J. Vasar¹⁰¹ statsiooni Liivimaal, mida J. Vasara arvamus järgi (rootsi ajaloolaselt R. Liljedahlilt ülevõetud seisukoht) talupoegadelt armutult sisse nõuti.¹⁰²

Teistest riiklikest kohustustest, mida on analüüsitud pealiskaudsemalt, peetakse raskeks ratsateenistust, mis Põhjasõja ajal kahekordistus, küüdimaksu, palgiraha e. kindlustusmaksu, postiteedekohustusi jm.¹⁰³

Mis puutub talurahva feodaalrenti, siis ei või väita, et seda küsimust oleks vähe uuritud, aga samal ajal ei saa uurimist pidada ammendavaks, kuna seda iseloomustab suurel määral kohalik iseloom. Nii on mõisakohustuste vastu enam huvi tuntud koguteose «Eesti» raames ilmunud ülevaadetes maakondade viisi, mille puhul tuleb märkida, et nende teoste käsitlust, mis eriti kehtib kahekümnendail aastail ilmunute kohta, iseloomustab väga populaarne, vähe teaduslikkusele pretenderiv iseloom. Samal ajal tuleb aga siiski pidada hinnatavaks väljaselgitatud faktide arvu suurenemist, mis sageli toetuvad arhiivimaterjalidele.

Põhjalikum, antud küsimust kogu maa ulatuses üldistav uurimus aga puudub. Pealiskaudselt on tegeldud sellega ka «Eesti rahva ajaloos» II ja «Eesti ajaloos» III.

⁹⁶ A. Perandi. Märkmeid talurahva õigusliku ja majandusliku seisundi kohta Liivimaal Rootsi valitsusaja ajal. — «Ajalooline Ajakiri», 1931, nr. 4. lk. 205—206.

⁹⁷ Eesti majandusajalugu I, lk. 186 (O. Liiv).

⁹⁸ Eesti rahva ajalugu II, lk. 882 (J. Vasar); Eesti ajalugu III, lk. 138—139 (E. Blumfeldt).

⁹⁹ Eesti rahva ajalugu II, lk. 879—880, 890—891.

¹⁰⁰ Eesti majandusajalugu I, lk. 186—187.

¹⁰¹ J. Vasar. Suur uudisteos meie maa kohta Gustav II Adolphi ajastul. — «Ajalooline Ajakiri», 1933, nr. 2, lk. 106—107.

¹⁰² Sealsamas, lk. 103; Eesti rahva ajalugu II, lk. 882.

¹⁰³ O. Liiv. Postinduse osa Eesti ajaloos. — Eesti-Rootsi posti juubelalbum 1636—1936, Tallinn, 1936, lk. 26; Eesti majandusajalugu I, lk. 187 (O. Liiv); J. Kõpp. Laiuse kihelkonna ajalugu. Tartu, 1937, lk. 89; Valgamaa, lk. 173 (R. Kenkmaa).

Talupoegade maksude käsitlust mõisa heaks iseloomustab samuti peamiselt kirjeldav iseloom, kus tavaliselt allikatena on kasutatud vakuraamatuid. Vaatamata sellele, et ollakse tagasihoidlik üldistuste osas ja hinnangu andmises, võib konstateerida, et talupoegade mitmekesiseid makse mõisale peeti õigusega raskeks.¹⁰⁴

Oigustatult peeti üle jõu käivaks mõisale tehtavat tegu,¹⁰⁵ mille pidevat tõusu põhjendatakse sellega, et sõdade, nälja ja haiguste tõttu oli vähenenud talupoegade-teoliste arv, järjest kasvavad mõisapõllud aga vajasisid enam töökäsi.¹⁰⁶ J. Vasara õige arvamus, et XVII sajandi jooksul oli teokoormiste kasv suurem kui muude kohustuste kasv ja et erinevais kohtades oli teo suurus erinev, ühinesid O. Liiv¹⁰⁷ ja E. Blumfeldt.¹⁰⁸

Riigi ja mõisa kõrval tuli talupoegadel tasuda ka mitmesuguseid kirikumakse, mille suuruse kohta on mõningaid andmeid seoses kohaliku ajalooaga, kogu maa osas antud küsimust üldistavad andmed aga puuduvad. Mainitakse, et kiriku heaks kantavad koormised olid mitmesugused, eri kohtades erinevad ja korratult tasutavad.¹⁰⁹

Eelneva põhjal võib järeldada, et talupoegade maksud XVII sajandi jooksul märgatavalt tõusid. Kuna uus läbitöötatud faktiline materjal maksude osas oli vähene ja ei võimaldanud uusi ulatuslikke üldistusi teha, siis kasutati peamiselt kodanliku Läti ajaloolase A. Švabe ja balti-saksa ajaloolase A. v. Tobieni kokkuvõtvaid arvilisi andmeid,¹¹⁰ millele toetudes erinevad autorid jõudsid eri järeldustele. Nii väidab O. Liiv, et XVII sajandi lõpul tuli igal talul riigile ja mõisale ära anda umbes 50–80% oma tuludest. Sellest läks umbes $\frac{1}{5}$ riigile ja $\frac{4}{5}$ mõisale (viimasele Liivimaal teo näol umbes 50% ja maksudena 30%).¹¹¹ Samal seisukohal on üldiselt ka E. Blumfeldt.¹¹² J. Vasar, kes toetub samuti A. Švabe ja A. v. Tobieni andmetele, toob esile, et talupoegadel tuli Rootsi võimu aja lõpul riigile ja mõisale anda 40–50% oma sissetulekust.¹¹³

¹⁰⁴ Eesti ajalugu III, lk. 169–170 (E. Blumfeldt).

¹⁰⁵ История Эстонской ССР, ч. I, стр. 399 (Э. Эпик).

¹⁰⁶ Eesti rahva ajalugu II, lk. 744–746 (J. Vasar); Läänemaa, Tartu, 1938, lk. 291–292 (E. Blumfeldt).

¹⁰⁷ Eesti majandusajalugu I, lk. 202, 220.

¹⁰⁸ Eesti ajalugu III, lk. 134, 170.

¹⁰⁹ A. Horn. Karuse kihelkond säilinud kirikuvisitatsiooniprotokollide valgustusel. Mag.-dis. Tartu, 1934, lk. 93–94; O. Liiv. Rõuge oludest suure nälja ajal. — «Eesti Kirjandus», 1932, nr. 10, lk. 519; Eesti majandusajalugu, lk. 202 (O. Liiv); Valgamaa, lk. 174 (R. Kenkmaa). J. К õ р р. Laiuse kihelkonna ajalugu, lk. 116–117.

¹¹⁰ O. Liiv. Die wirtschaftliche Lage..., S. 101; Eesti rahva ajalugu II, lk. 1004 (J. Vasar).

¹¹¹ Eesti majandusajalugu I, lk. 202.

¹¹² Läänemaa, lk. 292.

¹¹³ Eesti rahva ajalugu II, lk. 1005–1006.

Võrreldes eelnevalt esitatud arvulisi andmeid meie ajalooteaduse andmetega, võib öelda, et kõige lähemale tõele jõudis O. Liiv, kelle andmed osutusid enam-vähem õigeks.¹¹⁴

Sündmuseks, mis siinset järjest raskemaks muutuvat majanduslikku olukorda katastroofiliselt halvendas, oli suur nälg aastail 1695—1697. Suure näljaga seotud küsimustega tegeles kodanliku Eesti ajaloolastest kõige enam O. Liiv. Ta avaldas lühemaid töid ja monograafilise uurimuse «Suur näljaeg Eestis 1695—1697».

Varasemates käsitlustes piirduti peamiselt Kelchi kroonika andmetega. Ainult S. Schartau, R. Winkler, M. Hodja ja mõned teised, nagu seda toovad esile O. Liiv¹¹⁵ ja A. Soom,¹¹⁶ on puuduliku allikaine põhjal püüdnud lühidalt näidata olukorda näljaajal. Hinnatavaks O. Liivi puhul on see, et ta oma töös lähtus mitte niivõrd eelnevate uurijate seisukohtadest, vaid ennekõike uutest arhiivimaterjalidest. Arvukalt esile tuues uusi faktilisi andmeid, tutvustab autor oma uurimuse «Suur näljaeg Eestis 1695—1697» lisas 355 näljaajast pärinevat dokumenti, väljavõtteid kroonikatest, ajaloolise traditsiooni kogudest, mis on jagatud viieteistkümnesse peatükki.

O. Liiv, rõhutades õigesti kroonuvõimude abi aeglust ja vähesust,¹¹⁷ näitab suurt nälga kui ühte kõige traagilisemat perioodi eesti rahva elus. Kuigi autori antud etappi käsitlevatele töödele on omane peamiselt fakte kirjeldav iseloom, on märkimisväärne see, et ta uutele allikatele toetudes püüab täpsustada oma eelkäijate seisukohti. Nii näiteks suhtub O. Liiv kriitiliselt Kelchi kroonika, rootsi ajaloolase S. Schartau jt. arvulistesse andmetesse seoses nälja ajal hukkunute arvuga. Ta jõudis järeldusele, et umbkaudu oli see arv 70 000—75 000, s. o. 20% ehk $\frac{1}{5}$ rahvastiku üldarvust,¹¹⁸ mida peavad õigeks ka nõukogude ajaloolased.¹¹⁹

Eelnevast nähtub, et talupoegade majanduslikku olukorda pidasid kodanliku Eesti ajaloolased õigustatult raskeks. Elatusallikad, eriti peamine neist — põllumajandus —, ei suutnud rahuldada talupoegade vajadusi. Maksud ja teokohustus olid koormavad. Reduktsioon kiirendas majandusliku olukorra halvemist, mis muutus katastroofiliseks 1695.—1697. a. nälja tagajär-

¹¹⁴ История Эстонской ССР, ч. I, стр. 401 (Э. Эпик).

¹¹⁵ O. Liiv. Linnad ja maarahvastik Eestis suure näljaaja kriisikuudel. — Kultuuri ja teaduse teilt. Tartu, 1932, lk. 80; O. Liiv. Suur näljaeg Eestis 1695—1697. Tartu, 1938, lk. 9.

¹¹⁶ Arvustused. A. Soom. O. Liiv. Suur näljaeg Eestis 1695—1697. Tartu, 1938. — «Ajalooline Ajakiri», 1938, nr. 4, lk. 183.

¹¹⁷ O. Liiv. Suur näljaeg..., lk. 52, 55.

¹¹⁸ Sealsamas, lk. 78.

¹¹⁹ Х. Палли. К вопросу об экономическом положении Эстонии в первой половине Северной войны (1700—1710). — Скандинавский сборник, XI. Талли, 1966, стр. 49.

jel. Sellise raske majandusliku olukorra kirjeldamisega on vastuolus balti-saksa uurijailt A. Richterilt, A. Gernetilt, A. Transehe-Roseneckilt, rootsi ajaloolaselt S. Schartault ja kodanliku Läti ajaloolaselt A. Švabelt ebakriitiliselt ülevõetud väide, et Rootsi võimu perioodil valitšes siiski rahuldav jõukus.¹²⁰ Seda kas ainult mainitakse konstateerivalt, ilma et esile toodaks, milles see väljendus, või tehakse erinevate autorite poolt erinevast aspektist lähtudes. Nii näiteks J. Vasara arvamus järgi avaldus talupoegade jõukus selles, et neil oli kohati suuri varandusi, et talupojad, eriti Liivimaal, ostsid end sageli teotööst vabaks.¹²¹ O. Liiv ei eita, et osa talupoegi elas õige viletsas olukorras, seades selle sõltuvusse ennekõike asustuse tihedusest, kuid seda väidab ta üpris tagasihoidlikult, toonitades üldist jõukust.¹²²

Üldine jõukus O. Liivi arvates väljendus selles, et talupoegade loomade arv tõusis, riietus muutus sarnasemaks mõisaametnike ja isegi rentnike omaga, et talupoegadel oli palju kuld- ja hõbeasju, et jõukamate salved olid hea lõikuse puhul vilja, riideid jms. täis.¹²³ Üheks jõukuse tunnuseks peab O. Liiv veel talupoegade suuri kulunudvaid pulmi, mis tema arvates ei näita mitte ainult jõukust, vaid ka teatavat ükskõiksust tagavara kogumise suhtes ja lootust mõisa peale häda korral.¹²⁴ Eriti jõukaks peab O. Liiv linna maa-alal elavaid talupoegi, kes suutsid anda linnakodanikele ja teistele võlgu.¹²⁵

Mis puutub jõukuse allikate selgitamisse, siis seda püüavad teha ainult üksikud. Nii seletab J. Vasar seda mitte riigivõimu abiga, vaid eestlaste endi julge väljaastumisega oma õiguste kaitseks, mis ei võimaldanud mõisal kõiki talupoegade tulusid oma valdusse saada.¹²⁶ O. Liiv peab Tallinna linnale kuuluval maa-alal elavate talupoegade suurema jõukuse põhjuseks seda, et linnatalupoegade olukord oli märksa parem aadli- ja kroonumõisate talupoegade omast, sest neid ei rõhutatud sel määral andamite ja mitmesuguste muude kohustustega ja toetati linna poolt häda ajal mõjukamalt kui teisi talupoegi.¹²⁷ Üheks linnatalupoegade suu-

¹²⁰ O. Liiv. Maakaubandusest ja... — «Ajalooline Ajakiri», 1934, nr. 1, lk. 9.

¹²¹ Eesti rahva ajalugu II, lk. 960—963, 970.

¹²² O. Liiv. Eesti kultuuriline ilme... — «Sõdur», 1935, nr. 27—28, lk. 658; Eesti majandusajalugu I, lk. 191—192, 257; O. Liiv. Die wirtschaftliche Lage... S. 100—101, O. Liiv, Maakaubandusest ja... — «Ajalooline Ajakiri», 1934, nr. 1, lk. 9—10.

¹²³ O. Liiv. Virumaa Põhjasõja eel. — «Sõdur», 1936, nr. 37—39, lk. 939—940.

¹²⁴ O. Liiv. Eesti kultuuriline ilme.... — «Sõdur», 1935, nr. 27—28, lk. 658.

¹²⁵ O. Liiv. Eestlus Tallinnas rootsi aja lõpul. — «Ajalooline Ajakiri», 1936, nr. 1, lk. 23.

¹²⁶ Eesti rahva ajalugu II, lk. 961—962.

¹²⁷ O. Liiv. Eestlus Tallinnas.... — «Ajalooline Ajakiri», 1936, nr. 1, lk. 22—23.

rema jõukuse põhjuseks peab O. Liiv veel parema kauplemise võimalust linnaga selle läheduse tõttu.¹²⁸ Rahva üldise majandusliku jõukuse tõusu ühe põhjusena ja seda eriti XVII sajandi lõpul toob O. Liiv esile veel valitsevat rahu.¹²⁹

Hinnates kodanliku Eesti ajaloolaste käsitlust talupoegade jõukusest võib väita, et see on vastuolus nende endi poolt kirjeldatud talupoegade raskete maksudega, majanduslikult raske olukorraga. Sellist vastuolu võib seletada mitmeti. Kõigepealt see, et talurahva osas ei osatud lähtuda diferentseerumisest kui objektiivsest protsessist, mille käigus talupoegade enamik vaesus. Peeti silmas ainult jõukaid, tehes nende põhjal eksliku järelduse talurahva enamiku kohta. Samuti on see seletatav Rootsi võimude teatava idealiseerimise püüdega ja sellega, et kodanliku Eesti ajaloolastel oli raskusi suuremate õigete üldistuste tegemisel, kuna ei mõistatud ajaloo objektiivsete arenguseaduste osa, mis nõukogude ajaloolastele on üldise suuna kättenäitajaks, kergendades tegelikkusele vastavate järeldusteni jõudmist. Seda arvamust kinnitab fakt, et ennekõike oli raskusi sel juhul, kui oli vaja käsitleda ajaliselt suuremat perioodi, mil on eriti oluline tunda vastavat objektiivset tendentsi. Samal ajal aga üldistused, mis on seotud lühema ajaga või hõlmavad teatud kitsast maa-ala, ei erine sageli oluliselt meie ajalooteaduse seisukohtadest. Näitena võib tuua O. Liivi, kelle arvamus Tallinna maa-alal elavate talupoegade suurema jõukuse osas on õige,¹³⁰ kuid samal ajal ei saa pidada põhjendatuks vaadet, nagu oleks kogu Eestimaa talurahva enamik XVII sajandil muutunud pidevalt jõukamaks, sest sellele perioodile on iseloomulik mitte niivõrd üldise jõukuse tõus, kui võrd suure osa talurahva majanduslik laostumine.¹³¹

Kodanliku Eesti ajalooteadus, seades majanduse arengu suures määral sõltuvusse asustuse tihedusest,¹³² pööras märkimisväärset tähelepanu asustusajaloo uurimisele. Peale majanduse parema valgustamise vajaduse peeti asustuse uurimist vajalikuks veel muudel põhjustel, mis oleksid järgmised:

P. Johansen märkis õigesti, et asustusajalooga tuleb tegelda juba sellepärast, et teiste ajalooteaduste hulgas on just temal eeskätt ülesandeks käsitleda eesti rahva enese ajalugu.¹³³

Oluliseks põhjuseks, miks asustuse uurimise vajadust rõhutati, oli see, et asustuse ajaloole toetudes taheti näidata, et kuigi eesti

¹²⁸ O. Liiv. Eestlus Tallinnas.... — «Ajalooline Ajakiri», 1936, nr. 1, lk. 23.

¹²⁹ Eesti majandusajalugu I, lk. 192.

¹³⁰ История Эстонской ССР, т. I, стр. 401—402 (Э. Эplik).

¹³¹ Там же.

¹³² P. Johansen. Eesti asustusuurimise ülesandeist. — «Ajalooline Ajakiri», 1930, nr. 1/2, lk. 11.

¹³³ Sealsamas, lk. 18.

rahvas on väike rahvas, on ta püsima jäänud tänu oma suurele seesmisele jõule¹³⁴ ja rikkalikule juurdekasvule, mistõttu teda ei ähvarda väljasuremine ka tulevikus.¹³⁵

Veel üheks põhjuseks, mille varal on seletatav laialdane huvi Eesti asustuse kujunemise vastu, on see, et ta on tihedalt seotud eestlaste nn. tõulise kujunemise, rassiprobleemidega. Selle käsitlemisel ei tehtud tõu ega rassi mõiste vahel kindlat vahet, nagu see tuleb esile kodanliku Eesti ühe aktiivsema eestlaste «tõulise» kujunemise uurija E. Kanti puhul.¹³⁶

Asustuse uurimist peeti väga vajalikuks veel kui rahvuslikku ülesannet, mille lahendamise käigus tuli välja selgitada suguharude rahvuslikud asukohad.¹³⁷

Asustusajaloo osas oli üheks keskmiseks ülesandeks talu asustusajaloo uurimine, mida põhjendati sellega, et enamik intelligentsist põlvneb maalt, taludest.¹³⁸ Nii väidab H. Treial, kasutades kellegi J. M. tsitaati, et taludest on võrsunud «meie iseteadev ja võitlustes julge talupoeglus. Kõik, mida võime nimetada riigis kandvaks, edasiiviivaks, rajaneb temale».¹³⁹

Kuna asustusajaloo uurimist peeti väga tähtsaks, on sellega seletatav ka antud probleemi põhjalikum käsitus. Ulatuslikumatest töödest väärib märkimist O. Liivi sulest 1927. a. ilmunud magistritöö «Vene asustusest Alutagusel kuni XVIII sajandi esimese veerandini», mis eraldi raamatuna ilmus 1928. a. ja milles peamiselt on käsitletud XVII sajandi asustust. Lühematest eriuurimustest ilmusid 1931. a. J. Vasara «Eestlaste tõuline kujunemine ajaloolisel ajal», kus pearõhk on samuti XVII sajandi asustuse probleemidel. Suhteliselt palju tähelepanu on pööratud asustuse küsimusele ka «Eesti rahva ajaloo» II ja «Eesti ajaloo» III ning O. Liivi kirjutatud «Rootsi aja majandusajaloo» («Eesti majandusajaloo»).

Faktilise materjali rikastamise osas tuleb hinnatavaks pidada asustusajaloo uurimist seoses kohaliku ajalooa. Kõigis koguteose «Eesti» raames ilmunud ülevaadetes maakondade kaupa on püütud käsitleda antud maakondade asustust. Samuti on uuritud asustust ka kihelkonniti. Seda teeb J. Köpp oma 1937. a. ilmunud «Laiuse kihelkonna ajaloo», samuti on asustust järjekindlamalt käsitletud Pärnumaa kihelkondade osas koguteoses

¹³⁴ H. Sepp. Ajaloolisi mõjusid eesti rahvuse säilitamisel. — ERK 1935, nr. 1, lk. 14.

¹³⁵ O. Liiv. Suur näljaaeg..., lk. 102—103.

¹³⁶ E. Kant. Ümbrus, majandus ja rahvastik Eestis. Tartu, 1933, lk. 36—37.

¹³⁷ P. Johansen. Eesti asustusuurimise ülesandeist. — «Ajalooline Ajakiri», 1930, nr. 1/2, lk. 11.

¹³⁸ H. Treial. Talu asustusajaloo uurimine ja Riigi Keskarhiiv. — «Üliõpilasleht», 1934, nr. 2, lk. 74.

¹³⁹ Sealsamas.

«Pärnumaa». Eraldi Kihnu asustust on analüüsinud P. Nurmekund oma 1937. a. ilmunud artiklis.¹⁴⁰

O. Liiv asustuse uurimisega enam tegelnud ajaloolasena on lähtunud Alutaguse asustuse uurimisel mitte niivõrd arhiivimaterjalidest kui trükitud allikatest. Esikohal on balti-saksa ajaloolased. Kuigi autor suhtub väga kriitiliselt venekeelsesse asustust käsitlevasse kirjandusse, nimetades seda ebateaduslikuks, ebaõigeid andmeid sisaldavaks, tendentslikuks, venestamist kohapeal ettevalmistavaks,¹⁴¹ ei takistanud selline arvamus teda siiski ulatuslikult kasutamast vene autorite N. Kostomarovi, N. Ustrjalovi, H. Haruzini jt. uurimusi, samuti vene letopisside andmeid.

Asustuse käsitlust kodanliku Eesti ajalooteaduses iseloomustavad järgmised üldiselt õiged põhisuunad.¹⁴² Esiteks näidatakse arvuliste näitajate varal peamiselt seoses kohaliku ajalooa siinse elanikkonna katastroofilist vähenemist sõdade, haiguste ja nälja tagajärjel, eriti Rootsi võimu aja algul. Nii toob E. Blumfeldt esile, et 1624. a. revisjoni järgi elas Audru kihelkonnas ainult 162 meeshinge. Kogu kihelkonna adramaadest oli asustatud ainult 38,4%, kuna 61,6% oli kasutamata.¹⁴³ Põltsamaal aga olid H. Sepa järgi 1624. a. revisjoni andmetel 90% adramaadest tühjad.¹⁴⁴

1624.—1627. a. revisjoni andmeid on uurinud J. Vasar, märkides, et Lõuna-Eestis oli tühje talusid 75,1%, Põhja-Eestis 75,7% ja et XVII sajandi teise veerandi algul oli hävinud vähemalt $\frac{2}{3}$ eesti rahvast, kelle arv maarahva osas kõikus umbes 72 000—84 000 inimese vahel.¹⁴⁵ Neid andmeid peavad õigeiks ka nõukogude ajaloolased.¹⁴⁶

Teiselt poolt on asustuse käsitlusele kodanliku Eesti ajalooteaduses omane õigustatud püüe näidata, et rahvastiku arv taastus kiiresti ja seda mitte niivõrd kohaliku elanikkonna loomuliku juurdekasvu teel, vaid väljast siserännanute arvel. Seetõttu, nagu seda märgib J. Vasargi võõrsilt tulnud asukate suurt osatähtsust rõhutades,¹⁴⁷ on uuritud ennekõike nende alade asustust, kus on tegemist rahvuspiiride lähedusega.¹⁴⁸ Selles osas on enam käsitletud soome, vene ja rootsi asustust Saaremaal.

¹⁴⁰ P. Nurmekund. Om Kihnu. Bidrag till öns historia under svensk-tiden samt en törmodan om namnets möjliga härledning. — Svio-Estonica 1937, Tartu, 1937.

¹⁴¹ O. Liiv. Vene asustusest Alutagusel XVII sajandi teisest poolest XVIII sajandi esimese veerandini. Tartu, 1927, lk. 5.

¹⁴² Eesti NSV ajalugu. Tln., 1961, lk. 46.

¹⁴³ Pärnumaa. Tartu, 1930, lk. 271.

¹⁴⁴ Viljandimaa. Tartu, 1939, lk. 264.

¹⁴⁵ Eesti rahva ajalugu II, lk. 927—928.

¹⁴⁶ Eesti NSV ajalugu. Tln., 1961, lk. 46. Eesti NSV ajalugu. Tln., 1957, lk. 104.

¹⁴⁷ J. Vasar. Eestlaste tõuline kujunemine ajaloolisel ajal. — «Olion», 1931, nr. 1, lk. 5.

¹⁴⁸ Sealsamas, lk. 3.

J. Vasar kui soome asustust enam uurinud ajaloolane näitab peamiselt revisjonide andmete põhjal koostatud tabelite varal, et soome asukate protsent Eestis oli kohati märkimisväärselt suur. Kuigi ta ei näita seda kogu maa ulatuses, põhjendades andmete puudulikkusega,¹⁴⁹ väidab ta siiski, et suurim soomlaste protsent Põhja-Eestis oli Virumaal, ulatudes 22,6%,¹⁵⁰ ja Lõuna-Eestis põhjapoolsetel aladel, 1638—1641. a. revisjoni põhjal Põltsamaa lossiläänis, kus soomlased moodustasid elanike üldarvust 24,2%—36,5%.¹⁵¹ Sellise soome asukate rohke Eesti aladele asumise põhjuseks peab J. Vasar põhjendatult Soome talupoegade rasket majanduslikku ja õiguslikku olukorda.¹⁵² Kuigi autor väidab, et Soome ja Eesti talupoegade koormisi ei ole võrdlevalt uuritud, peab ta samal ajal eelarvamuseks seisukohta, et Soome talupoegade majanduslik seisund oli parem selle tõttu, et Soome talupoeg oli vaba, aga mitte pärisori nagu Eesti talupoeg. Sellist seisukohta esitades märgib autor, et Soome ja Eesti talupoja olukorras ei olnud suurt erinevust, Soome talupoja olukord oli vahest isegi raskem.¹⁵³ J. Vasar põhjendab seda nii, et Soome aladele tegid venelased sageli sõjaretki, mis nõudis suurte Rootsi sõjavägede hoidmist Soomes. Sellega kaasnesid uued erakordsed maksud seoses sõjavägede ülalpidamisega, nekrutiks võtmised, mida autor peab Soomes suuremaks kui Rootsis.¹⁵⁴

Vene asustust, nagu juba eespool esile toodud, uuris O. Liiv. Pöörates enam tähelepanu vene asukate majanduslikule olukorrale XVII sajandil ja usulistele vahekordadele samal perioodil, annab autor tagasihoidliku pildi Alutaguse vene asustuse kujunemise kohta, suutmata seda küsimust täiesti rahuldavalt lahendada, nagu õigesti väidab A. Moora.¹⁵⁵ Toetudes vähestele allikatele, sai ta elanikkonna etnilist päritolu kindlaks määrata vaid isikunimede järgi. Kuna nimed sageli olenesid mitte ainult inimese etnilisest päritolust, vaid ka kiriklikust traditsioonist, ei anna nad üksi veel õiget pilti antud ala asustusest. Inimese nimi võib küll mõnikord näidata, millist keelt ta kõneles, kuid keel ei olnud siiski veel ainumääravaks etniliseks tunnuseks.¹⁵⁶

O. Liiv jaotab Vene asustuse kujunemise kolme etappi. Esimest seostab Vene-Liivi sõjaga ja XVII sajandi algusega, mil Eesti rahvastik ka mujal hõrenes. Sellega kaasnes esimene suurem

¹⁴⁹ J. Vasar. Soome asustusest Eestis XVII sajandi keskel. — «Eesti Kirjandus», 1931, nr. 11, lk. 556.

¹⁵⁰ Sealsamas, lk. 559.

¹⁵¹ Sealsamas, lk. 555.

¹⁵² Sealsamas, lk. 560.

¹⁵³ Sealsamas, lk. 552—553.

¹⁵⁴ Sealsamas, lk. 555.

¹⁵⁵ A. Moora. Peipsimaa etnilisest ajaloost. Tln., 1964, lk. 8.

¹⁵⁶ Sealsamas.

vene asukate juurdetulek Alutagusele. Kuigi autor väidab, et vene-
laste juurdetulek toimus kogu Rootsi võimu aja kestel, peab ta
teise etapi alguseks 1685. aastat — raskolnikutevastase määruse
väljaandmise aastat Venemaal. Antud määruse tõttu põgenes
palju vanausulisi ka Alutagusele, kelle arvu O. Liiv ei pea eriti
suureks. Kolmas etapp on seotud Põhjasõjaga.¹⁵⁷

Rootsi asustuse arengut Saaremaal on uurinud E. Blumfeldt.
Kasutades peamiselt arhiivimaterjale, suhtub ta kriitiliselt
C. Russwurm'i 1855. a. ilmunud teoses «Eibofolke oder die Schweden
an den Küsten Ehtlands und auf Runö» esitatud seisukohta-
desse. Ta näitab, et C. Russwurm, toetudes T. Hjärnelt ülevõetud
kontrollimata suulisele traditsioonile, on üle hinnanud rootsi asu-
tuse ulatust Saaremaal, eriti Sõrvés.¹⁵⁸ Kuigi E. Blumfeldti puhul
on hinnatavaks uute arhiivimaterjalide kasutamine, iseloomustab
tema käsitlust kitsalt kohalik kirjeldav iseloom.

Peale soomlaste, venelaste ja rootslaste asumise siinsetele ala-
dele XVII sajandil on andmeid veel lätlaste, leedulaste, poolakate,
sakslaste ja ungarlaste kohta. J. Vasar, kokku võttes 1638.—
1641. a. revisjoni andmeid Karksi, Viljandi, Tarvastu, Helme,
Vastseliina, Kirumpää, Laiuse, Põltsamaa, Pärnu lossiläänide,
Pärnu krahvkonna ja Tartu maapealikkonna talurahva osas, näi-
tab tabeli varal, et kõige rohkem lätlasti oli Tartu maapealikkon-
nas — arvult 72, leedulasi Karksi lossiläänis 6, poolakaid kõige
enam Tartu maapealikkonnas — 19 ja samas kohas ka kõige enam
sakslasi — 12 ning üksainus antud aladel teadaolev ungarlane.¹⁵⁹

J. Vasar, kes toetub dr. Willemsi, dr. Madissoni jt. antropoloogiliste
uurimustele, toob esile, et eestlased on antropoloogiliselt
segarahvas,¹⁶⁰ kes on võõrsilt siia ümber asunud peamiselt vaba-
tahtlikult. Ta näitab, et need rahvastused peagi ümber, võtsid
omaks kohaliku keele ja kombes, mis sai võimalikuks seetõttu, et
siiasumine toimus vähehaaval.¹⁶¹ J. Vasar, toetudes 1638/41. a.
revisjoni andmetele, jõuab Lõuna-Eesti osas järeldusele, et vähe-
malt 15,5% ehk $\frac{1}{6}$ rahvastikust ei olnud eestlased.¹⁶²

Kokkuvõttena talurahva majandusliku olukorra käsitlemisest
kodanliku Eesti ajalooteaduses võib esile tuua, et kuna ei mõistet-
ud töötava rahva osa ajaloos, tegeldi vähe talurahva tegeliku
majandusliku olukorraga. Suuremat huvi tunti talupoegade mak-
sude, eriti riigimaksude vastu, kuid ka selles osas, nagu elatus-
alade puhulgi, ei antud kuigi palju uut juurde «iseseisvuse-eelse»
perioodiga võrreldes.

¹⁵⁷ O. Liiv. Vene asustusest Alutagusel kuni XVIII sajandi esimese veer-
randini. Mag.-dis. käsikiri. Tartu, 1928, lk. 55.

¹⁵⁸ E. Blumfeldt. Rootsilisest asustusest Saaremaal. — «Ajalooline
Ajakiri», 1936, nr. 3/4. lk. 155—156.

¹⁵⁹ J. V a s a r. Eestlaste tõuline kujunemine... — «Olion». 1931, nr. 1, lk. 5.

¹⁶⁰ Sealsamas, lk. 3.

¹⁶¹ Sealsamas, lk. 47—48.

¹⁶² Sealsamas, lk. 5.

Seevastu on ka meie ajalooteaduse seisukohalt hinnatavad O. Liivi tööd suure nälja kohta. Toetudes uutele arhiivimaterjalidele ja suhtudes kriitiliselt eelkäijate seisukohtadesse, viis ta antud küsimuse uurimist edasi. Samuti tuleb positiivselt hinnata seda, mida kodanliku Eesti ajalooteaduses saavutati asustusajaloo uurimise alal. Ehkki asustuse osatähtsust majanduses kodanlusele omaselt üle hinnati, rõhutati õigesti selle uurimise vajadust. Kuigi põhjused, millega seda vajadust põhjendati, on meie ajalooteaduse seisukohalt osalt aegunud, rikastas uus faktiline materjal oluliselt kodanliku Eesti ajalooteadust, asustusajalugu.

Talurahva õiguslikust seisundist

Erinevalt majanduslikest probleemidest, mida peeti teisejärguliseks, rõhutati õiguslike küsimustega tegelemise vajadust. J. Uluots põhjendab seda asjaoluga, et «Eesti õigusajalugu aitab otsustaval määral kaasa Eesti rahva ereseadmisele ja enesetundmisele ning selle kaudu oma oleviku ja tuleviku kujundamisele»¹⁶³.

Rootsi võimu aja õiguslike probleemide põhjalikumat analüüsimist peeti veel eriti oluliseks seetõttu, et Rootsit ja Rootsi võimu aega püüti üldiselt idealiseerida. Seoses sellega näidati, et Rootsi õigusnormid pole Eestis välja surnud Rootsi võimu lõppemisega,¹⁶⁴ vaid kestavad, kuna kodanliku Eesti valitsusele nagu Rootsi valitsuselegi olevat omane õiglus, «igavene tahe anda igaühele tema oma»¹⁶⁵.

Võrreldes XVII sajandi õiguslike küsimustega tegelevate uurijate arvu majanduslike probleemide uurijate arvuga, näeme, et esimene on teisest suurem. Ajaloolaste H. Sepa ja J. Vasara kõrval on üksikuid õiguslikke küsimusi uurinud juristid J. Uluots, A. Perandi, L. Leesment. Vaatamata õiguslike probleemide analüüsivate uurijate suhteliselt suurele arvule, on talurahva õiguslik olukord leidnud väga vähe käsitlemist. See on tingitud ennekõike sellest, et juristid, kes tegelesid antud küsimusega, lähenesid sellele puhtformaalsest, juriidilisest aspektist. Suurel määral on ka ajaloolastele iseloomulik formaalne lähenemine talurahva õiguslikule olukorrale. Talurahva õiguslik olukord XVII sajandil kodanliku Eesti ajaloolaste käsitluses on peamiselt kuningate kui talurahva sõprade, reformide, seaduste, määruste jm. sisu ümberjutustamine, talurahvakohtute ja nende võimupiiride kirjeldamine.

¹⁶³ J. Uluots. Eesti õigusajaloo senisest uurimisest ja tuleviku ülesandest. — «Ajalooline Ajakiri», 1930, nr. 1/2, lk. 100.

¹⁶⁴ H. Sepp. Talupoegade kaitse... — «Ajalooline Ajakiri», 1929, nr. 2, lk. 75—76; nr. 4, lk. 211.

¹⁶⁵ J. Uluots. Rootsi mõjust Eesti õiguse ja sotsiaalkorra kujunemises. — Eesti ja Rootsi. Tln., 1929, lk. 88.

Milline oli aga talurahva tegelik õiguslik olukord, kui palju aitasid talupoegi kuninglikud abinõud — selle vastu tunti väga vähe huvi.

Talurahva tegeliku õigusliku olukorra käsitlest iseloomustab mitte ainult uurimuste vähesus ja pealiskaudsus ning erinevate autorite poolt uuritavate küsimuste valiku ühekülgsus, vaid ka piiratus aja ja koha suhtes. Nagu see on omane Rootsi võimu aja uurimisele tervikuna, on ka siin leidnud tähelepanu peamiselt XVII sajandi lõpp, Karl XI valitsemisaeg ja eriti talupoegade kaitsega seotud üritused Liivimaa kroonumõisates, mida peeti Karl XI keskseiks reformideks, millega talupojad olevat võitnud.¹⁶⁶ Samal ajal aga eramõisate talupoegade õigusliku seisundi kohta on vaid üksikuid hüpoteetilist laadi arvamusi, et küllap ka eramõisad olid sunnitud mingil määral järgima kroonumõisate seadusi.¹⁶⁷

Talurahva õiguslikku olukorda käsitlevatest eriuurimustest väärivad märkimist ainult kaks tööd: H. Sepa¹⁶⁸ ja J. Vasara¹⁶⁹ uurimused talupoegade kaitse kohta Liivimaal XVII sajandi lõpul.

Analüüsides H. Sepa ja J. Vasara poolt kasutatud allikaid, võib järeldada, et need olid valitud sellised, mis ei saanudki võimaldada käsitleda talupoegade tegelikku õiguslikku seisundit. H. Sepp, kes pöörab peatähelepanu kuningate reformide kirjeldamisele, ei ole kasutanud trükkimata arhiivimaterjale, vaid piirub trükitud allikatega, kasutades kõige enam Buddenbroocki, samuti A. Švabe andmeid. Erinevalt H. Sepast on J. Vasar kasutanud peamiselt arhiivimaterjale, kuid need on samuti sellised, mis on seotud Karl XI valitsemise ajal talupojakaitse ürituste puhtformaalse küljega. Kuigi ühe ülesandena õigusliku olukorra uurimise osas toodi esile vajadus läbi töötada need allikad, mis otseselt puutuvad eestlastesse,¹⁷⁰ ei teinud seda ei H. Sepp ega J. Vasar, samuti teised.

Kuna talurahva tegelik õiguslik olukord ei olnud kuigivõrd kodanliku Eesti ajalooteaduse huviobjektiks, võib selle kohta leida vaid juhuslikke andmeid, mis eri autoreil ja isegi ühel ja samal autoril, nagu järgnevalt näeme, on erinevad. Kui majanduslike küsimuste osas valitsesid kodanliku Eesti ajalooteaduses enam-vähem samad seisukohad, siis ei saa seda väita õiguslike küsi-

¹⁶⁶ J. Vasar. Rootsi aja senisest... lk. 32; Eesti rahva ajalugu II, lk. 1006 (J. Vasar).

¹⁶⁷ H. Kruus. Eesti ajalugu. — Eesti Entsüklopeedia II. Tartu, 1932, lk. 644; H. Sepp. Talupoegade kaitse rootsi aja lõpul, eriti Liivimaal. — «Ajalooline Ajakiri», 1929, nr. 4, lk. 200; Eesti rahva ajalugu II, lk. 1008 (J. Vasar).

¹⁶⁸ H. Sepp. Talupoegade kaitse rootsi aja lõpul, eriti Liivimaal. — «Ajalooline Ajakiri», 1929, nr. 2—4.

¹⁶⁹ J. Vasar. Karl XI talupoegade kaitse põhjaluste väljakujunemine Liivimaal a. 1681—1684. — «Ajalooline Ajakiri», 1931, nr. 1—3.

¹⁷⁰ J. Uluots. Eesti õigusajaloo senisest uurimisest ja tuleviku ülesandest. — «Ajalooline Ajakiri», 1930, nr. 2, lk. 106.

muste kohta. Nii märgib ka A. Perandi 1935. a., s. o. ajal, mil Rootsi võimu perioodi uurimine oli täies hoos, et «senine ajalooline ja õigusajalooline uurimine ei ole veel öelnud viimast sõnatalurahva õigusliku seisundi kohta nimetatud perioodil»¹⁷¹. Näitena selle kinnituseks, kui vastandlikud olid erinevate uurijate vaated talupoegade õigusliku seisundi kohta, võib tuua seisukohad pärisorjuse küsimuses.

Arvamused selle kohta, kas XVII sajandil oli siin pärisorjust või ei, lähtudes sellest, kuidas keegi tõlgitses pärisorjuse mõistet, võib tinglikult jaotada järgmiselt.

Esiteks autorid, kes näitasid, et vaatamata talupoegade järjest halvenevale õiguslikule olukorrale ei kujunenud pärisorjus lõplikult välja mitte XVII sajandi jooksul, vaid hiljem, Vene võimu ajal. Siia kuuluvad E. Blumfeldt¹⁷² ja A. Perandi.¹⁷³ Sellist vaadet pärisorjusele on väga vähe püütud põhjendada.

E. Blumfeldt ei eita, et esines pärisorjusele omaseid nähtusi, et talupoegade õiguslik seisund keskajaga võrreldes Karl XI valitsemisajani halvenes. Sagenes talupoegade maata võõrandamine. Mõisnike seas pääses üha enam maksvusele vaade, et nemad on talumaade tõelised peremehed, mida vaikides tunnistas ka riigivalitsus. Seisaku talupoegade õigusliku olukorra halvenemisse tõi E. Blumfeldti põhjendamata arvamus järgi Karl XI talurahvasõbralik seadusandlus, mis olevat ära hoidnud pärisorjuse lõpliku väljakujunemise Rootsi võimu ajal.¹⁷⁴

Teisele õiguslike küsimustega tegelevate autorite rühmale on omane pärisorjuse olemasolu tunnustamine Rootsi võimu ajal. Siia kuulub antud küsimust enam käsitlenulist H. Sepp, samuti O. Liiv.¹⁷⁵ H. Sepa arvamus järgi kujunes pärisorjus välja juba XVI sajandi keskel, mil talupojad kinnistati maa külge. Selllega kaasnes õigus neid müüa, osta, kinkida maaga või maata. Ühe pärisorjusele omase tunnusena toob H. Sepp esile talupoegade allutamise mõisnike kohtumõistmise õigusele.¹⁷⁶ Samuti annab pärisorjuse kaotamise püüe Karl XI poolt H. Sepale aluse järeldamiseks, et pärisorjus XVII saj. eksisteeris.¹⁷⁷

¹⁷¹ A. Perandi. Böndernas jordbesittningsrätt i Estland vid slutet av svensktiden. — Svio-Estonicä. Tartu, 1935, lk. 172.

¹⁷² Eesti ajalugu III, lk. 174—175; Läänemaa, lk. 293.

¹⁷³ A. Perandi. Õiguse otsimine Rootsist. — «Nool», 1930, nr. 46, lk. 4; A. Perandi. Märkmeid talurahva õigusliku ja majandusliku seisundi kohta Liivimaal Rootsi valitsemisaja alul. — «Ajalooline Ajakiri», 1931, nr. 4, lk. 200; A. Perandi. Mõisnike ümberkäimine talupoegadega rootsi ajal. — «Nool», 1931, nr. 71, lk. 10.

¹⁷⁴ Eesti ajalugu III, lk. 175; Läänemaa, lk. 293—294.

¹⁷⁵ Eesti ajalugu III, lk. 200.

¹⁷⁶ H. Sepp. Eestlaste ajalugu. — Eesti. Maa — Rahvas — Kultuur. Tartu. 1926, lk. 253.

¹⁷⁷ H. Sepp. Talupoegade kaitse... — «Ajalooline Ajakiri», 1929, nr. 3, lk. 134.

Ebamäärane on J. Vasara seisukoht pärisorjuse küsimuses. Uhelt poolt väidab autor, et kuigi mõisnikud püüdsid talurahva õiguslikku seisundit tõlgendada pärisorjusena,¹⁷⁸ isegi nimetades talupoegi pärisorjadeks,¹⁷⁹ ja et palju esines talupoegade müümist ilma maata, mis olevat enamikus küll toimunud kokkuleppel talupoegadega, siis rääkivat pärisorjuse olemasolu vastu eesti tüdrukute abiellumisvabadus, mis lubas ühest mõisast teise asuda.¹⁸⁰ Seda peab J. Vasar alusetult pärisorjuse puudumise üheks põhiliseks tunnuseks,¹⁸¹ millega piirduvadki tema pärisorjust eitavad väited. Teiselt poolt aga näitab J. Vasar, et eesti talurahva õiguslik olukord on pärisorjuslik. Nii näiteks väidab ta «Eesti rahva ajaloo» II osas (samas on esile toodud ka tema seisukoht, et pärisorjust XVII sajandil ei olnud), et mõisnikud suutsid oma seisukoha talupoja kui pärisorja suhtes peale suruda ka siinsete oludega vähetuttavaile Rootsi valitsejaile.¹⁸² Selle kasuks, et J. Vasar pidas pärisorjust Rootsi võimu ajal eksisteerivaks, räägib veel rida teisi väiteid tema eriuurimustest. Võrreldes soome talupoja õiguslikku seisundit eesti talupoja omaga, jõuab ta järeldusele, et soome talupoeg oli vaba, eesti talupoeg aga pärisori.¹⁸³

Selline vaadete erinevus pärisorjuse küsimuses kodanliku Eesti ajalooteaduses on mitmeti põhjendatav. Esiteks, pärisorjuse kui ajaloolise mõiste ebamäärasus, mis võimaldas seda subjektiivselt tõlgitseda. Teiseks see, et peamiseks huviobjektiks õiguslikes küsimustes oli Karl XI oma talupojakaitse abinõudega, mistõttu, nagu kodanlikele uurijatele omane, ei tundudki põhjalikumat huvi pärisorjuse kui talurahva tegelikkus/olukorda peegeldava küsimuse vastu.

Hoolimata vaadete erinevusest peeti õigesti talurahva õiguslikku olukorda siinsetel aladel üldiselt raskeks. Sel seisukohal olid näiteks ajaloolastest J. Vasar,¹⁸⁴ R. Kenkmaa,¹⁸⁵ E. Blumfeldt¹⁸⁶ ja juristidest A. Perandi.¹⁸⁷ Järjest halvenevaks peeti põhjendatult mitte ainult Eestimaa talupoegade õiguslikku seisundit, vaid ka Rootsi vabatalupoegade oma. J. Vasar toob esile, et rootsi talupoegade isiklik vabadus sattus hädaohtu ning rootsi

¹⁷⁸ Eesti rahva ajalugu II, lk. 963—966.

¹⁷⁹ Sealsamas, lk. 972.

¹⁸⁰ Sealsamas, lk. 970—971.

¹⁸¹ Sealsamas.

¹⁸² Sealsamas, lk. 963.

¹⁸³ J. Vasar. Soome asustusest Eestis XVII sajandi keskel. — «Eesti Kirjandus», 1931, nr. 11, lk. 652.

¹⁸⁴ Eesti rahva ajalugu II, 908—910; J. Vasar. Rootsi aja senisest..., lk. 32; J. Vasar. Soome asustusest..., lk. 550.

¹⁸⁵ Valgamaa, lk. 174.

¹⁸⁶ Eesti ajalugu III, lk. 175.

¹⁸⁷ Eesti rahva ajalugu II, lk. 1054—1055; A. Perandi. Mõisnike ümberkäimine talupoegadega rootsi ajal. — «Nool», 1931, nr. 71, lk. 10.

talupojad hakkasid põhjendatult kartma, et aadel hakkab neid kohtlema «Liivimaa moodi».¹⁸⁸

Kokkuvõttena talupoegade õigusliku seisundi käsitluse kohta kodanliku Eesti ajalooteaduses võib väita, et kuigi õigesti¹⁸⁹ märgiti talupoegade õigusliku olukorra üldist halvenemist mitte ainult siinsetel aladel, vaid ka mujal, ei suudetud siiski anda sellest õiget ja ammendavat ülevaadet. Eriti puudulikuks jäi eramõisate talupoegade õigusliku olukorra analüüs. Ebamääraseks ja lahendamatuks jäi samuti pärisorjuse küsimus. Selles osas valitses erinevaid arvamusi, millest mitte üheski õigesti ei rõhutatud, et pärisorjus formuleeriti lõplikult seadustes XVII sajandil.

Sunnisamaus on pärisorjuse põhitunnus. V. I. Lenin kirjutab: «Pärisorjuse põhiliseks tunnuseks on see, et talurahvast... loeti maa külge kinnistatuks (прикрепленным) — sellest tuleneski mõiste ise — pärisorjus (крепостное право).»¹⁹⁰ 1632. ja 1639. a. määrustega keelati Eesti- ja Liivimaal talupoegade lahkumine mõisa piiridest, püüti takistada pagemist ja tõmmata vabadikke mõisaorjusse. Lõplikult vormistati pärisorjus juriidiliselt 1645. a. Eestimaal ja 1671. a. Liivimaal. Talupojad-pärisorjad loeti selle mõisa külge kuuluvaks, mille maa-alal nad elavad. Kehtestati üksikasjalik põgenenud talupoegade väljaandmise kord. Nende korralduste täitmiseks asutati Liivimaal erilised politseikohtud — sillakohtud. Põhja-Eestis täitsid samu ülesandeid haagikohtunikud. Vabadikke sunniti võtma maatükke või minema aastasulasteks talusse. Talupoegadel oli keelatud igasuguste relvade omamine. Talupoegi, kelle hind vastas keskmise tööhobuse hinnale, hakati müüma ilma maata ja sageli lahus perekonnast, vajaduse korral ka välismaale.¹⁹¹

Eesti talurahva klassivõitlusest

Ehkki kodanliku Eesti ajalooteaduses esineb sõna «klass», on see pigem kihi või seisuse tähenduses, kuid mitte klassi tähenduses marksistlikus mõttes, nii nagu see on formuleeritud V. I. Lenini poolt. «Klassideks nimetatakse suuri inimeste grappe, kes erinevad üksteisest neile teatud ajaloolises ühiskondliku tootmise süsteemis kuuluva koha poolest, oma suhetelt (mis on enamasti fikseeritud ja vormistatud seadustes) tootmisvahenditega, nende poolt töö ühiskondlikus organisatsioonis etendatavalt osalt, järeli-

¹⁸⁸ Eesti rahva ajalugu II, lk. 909—910; J. V a s a r. Talupoegade kaitse... — «Ajalooline Ajakiri», 1931, nr. 1, lk. 11; J. V a s a r. Rootsi aja senisest.... lk. 32.

¹⁸⁹ Eesti NSV ajalugu. Tln., 1957, lk. 111—112 (A. Vassar).

¹⁹⁰ V. I. L e n i n. Riigist. — Teosed, 29. kd., lk. 444.

¹⁹¹ Eesti NSV ajalugu, lk. 111—112 (A. Vassar).

kult aga ka ühiskondliku rikkuse selle osa saamisviisilt ja suuruselt, mis on nende käsutuses. Klassid on niisugused inimeste grupid, kellest üks võib omastada teise tööd selle tõttu, et nende koht ühiskondliku majanduse teatavas formatsioonis on erinev.»¹⁹²

Näitena selle kohta, kuidas läheneti klassi mõiste tõlgitsemisele kodanliku Eesti ajaloo teaduses, võib tuua O. Liivi, kes jaotab kaupmehed XVII sajandil majanduslikult kolme klassi: jõukateks, keskmisteks ja kehvadeks.¹⁹³ Samal ajal tuleb aga O. Liivi suhtes siiski tunnustavalt märkida, et ta mõistis, et diferentseerumisprotsess leidis aset ka kaupmeeskonnas.

Mitte mõistes feodaalse klassiühiskonna süvenevat diferentseerumist kui objektiivset protsessi, mis E. Öpiku arvamuse põhjal XVII sajandil oli takistatud,¹⁹⁴ käsitleb kodanliku Eesti ajaloo teadus kihistumist, nagu seda tol ajal nimetati, äärmiselt puudulikult ja ühekülselt. Iseseisva teemana antud probleemi uuritud ei ole. Seda on tehtud vaid seoses teiste küsimustega ja tavaliselt piirduki siis vastavate kihtide nimetamise ja mõnikord ka antud kihi kohustuste loetlemisega, ilma et oleks püütudki lähemalt näidata, milline oli ühe või teise kihi objektiivne arengutee. Nagu see on omane Rootsi võimu aja uurimisele tervikuna, on ka siin pööratud peatähelepanu Liivimaale ja talupoegade rikkamale osale — vabatalupoegadele, kelle puhul põhjendatult märgitakse arvulist vähenemist.¹⁹⁵

Vabatalupoegade kõrval on leidnud enam nimetamist vaesematest kihtidest üksjalad, kelle kohta väidetakse õigesti, et see kiht lakkas XVII sajandi lõpuks peaaegu olemast. Põhjuseks peetakse mitte pärisorjusliku korra tugevnemisest tingitud objektiivset tendentsi, vaid Rootsi valitsuse, eriti Karl XI püüet riigi rahanduslikest huvidest lähtudes panna vabu inimesi sulastena taludesse tööle või asustada tühjades taludes.¹⁹⁶

Kuigi adratalupoegade kui kõige arvukama kihi osas, mis moodustas keskmiselt $\frac{3}{4}$ kogu talurahvast,¹⁹⁷ on esile toodud, et nad kannatasid kõige enam,¹⁹⁸ ei ole nende vastu niigi palju huvi tuntud kui vabatalupoegade ja vaesemate kihtide vastu. On ainult konstateeritud, et XVII sajandi lõpuks koosnes eesti maarahvas

¹⁹² V. I. Lenin. Suur algatus. — Teosed. 29. kd. Tln., 1954.

¹⁹³ Eesti majandusajalugu I, lk. 253.

¹⁹⁴ История Эстонской ССР, ч. I, стр. 401.

¹⁹⁵ Eesti ajalugu III, lk. 175 (E. Blumfeldt); J. Uluots. Grundzüge der Agrargeschichte Estlands. Tartu, 1935, lk. 94; Eesti majandusajalugu I, lk. 196 (O. Liiv).

¹⁹⁶ H. Serr. Tööjõu kasutamise küsimus Eestis vanemal ajal. — «Ajalooline Ajakiri», 1937, nr. 3, lk. 128; Eesti ajalugu III, lk. 175 (E. Blumfeldt); Eesti rahva ajalugu II, lk. 1001 (J. Vasar); Eesti majandusajalugu I, lk. 195—196 (O. Liiv).

¹⁹⁷ E. Tarve. Adratalupoegade olukorrast Lõuna-Eestis XVI sajandi lõpul ja XVII sajandi algul. Tln., 1964, lk. 5.

¹⁹⁸ Saaremaa, lk. 314 (E. Blumfeldt).

sunnismaistest adratalupeogadest, välja arvatud 4—5% saunikuid ja umbes 10% talusulaseid.¹⁹⁹

Pöörates vähe tähelepanu klassidele, ei mõistetud ka klassivõitluse osa ajaloos, mida on üldiselt väga vähe uuritud. Võttes aluseks subjektivismi, mitte mõistes ajaloo arengu objektiivseid seaduspärasusi, lähtuti seisukohast, et ajalooprotsessi liikumapanevaks jõuks on võitlus rahvaste vahel, mida püüti samastada rassi võitlusega, mitte aga võitlus klasside vahel.²⁰⁰ Lähtudes rahvustevikluse teooriast, mille osatähtsust rõhutati,²⁰¹ taheti natsionalismi propageerimisega töötajate tähelepanu kõrvale juhtida teravnevast klassivõitlusest ja pidurdada tööliste klassiteadvuse arengut.

Klassivõitluse vähest käsitlust tingis olulise põhjusena asjaolu, et kodanliku Eesti ajalooteaduses püüti näidata Rootsi kuningaid, eriti Karl XI, kui talurahva sõpru, heategijaid. Sellistena püüdis neid kujutada juba V. Reiman. Kuigi hilisemad uurijad suhtusid kohati kriitilisemalt üksikute kuningate tegevusse, jäi kodanliku Eesti ajalooteaduses püsima Rootsi kuningate ideali-seerimine.

Kodanliku Eesti ajaloolastest hindas Rootsi kuningate tegevust kõige kriitilisemalt O. Liiv. Erinevalt teistest ei rõhuta ta Rootsi valitsejate humanseid motive ja märgib õigesti, et reformide eesmärgiks oli täita riigikassat.²⁰² Suhtudes kriitiliselt talupoegade liialdatud ususse kuningate headusest, eriti Karl XI suhtes, näitab O. Liiv, et niipea, kui redutseeritud maa oli juba suures osas riigi käes, ei rutatud enam talurahva vabastamisega.²⁰³

Ka J. Vasar suhtus võrdlemisi kriitiliselt Rootsi kuningate tegevuse hindamisse. Uhelt poolt näitab ta, et Rootsi kuningad on püüdnud parandada talupoegade olukorda ja põhjendab kuningate vastavaid samme sellega, et nad olid harjunud oma maal nägema vaba talupojaseisust ja vaatasid võõrastavalt talupoegade kohtlemisele «Liivimaa kombel».²⁰⁴ Nii toob ta esile kuningate Eerik XIV,²⁰⁵ Johan III,²⁰⁶ Karl IX²⁰⁷ jt. talupojasõbralikke kavatsusi. Samal ajal märgib autor põhjendatult, et tegelikult parandasid nad talurahva olukorda võrdlemisi vähe. Rootsi kuningail oli J. Vasara õige arvamuse järgi kalduvus aidata talupoegi pare-

¹⁹⁹ Eesti rahva ajalugu II, lk. 942—943 (J. Vasar).

²⁰⁰ O. Stein. Eesti kodanluse filosoofiast ja sotsioloogiast. Tln., 1965, lk.

81.

²⁰¹ H. Kruus. Eesti rahva ajaloolise kutsumuse ideest. — EOS-i album XI. Tartu, 1940, lk. 19—22.

²⁰² O. Liiv. Eestimaa talunike palve- ja kaebekiri kuningas Karl XI-le 1684. a. — «Ajalooline Ajakiri», 1929, nr. 3, lk. 156—157; O. Liiv. Die wirtschaftliche Lage... S. 54.

²⁰³ O. Liiv. Eestimaa talunike..., lk. 157.

²⁰⁴ J. Vasar. Rootsi aja senisest..., lk. 31—32.

²⁰⁵ Eesti rahva ajalugu II, lk. 743.

²⁰⁶ Sealsamas, lk. 743—744.

²⁰⁷ Sealsamas, lk. 730—732.

male järjele ainult niikaua, kui poliitiline arvestus seda nõudis. Kui selleks vajadus kadus, jäeti see kõrvale. Näitena toob J. Vasar Karl IX ja Karl XI, kelle soovist talupoegi vabastada ei jäänud siis enam midagi järele, kui tuli arvestada Liivi aadli poolehoidu.²⁰⁸

J. Vasar jaotab Rootsi kuningad nende talupojasõbralikkuse põhjal kahte suurde gruppi: valitsejad kuni Karl XI ja Karl XI valitsusaeg. Esimeste osas väidab ta, et kaugeltki mitte kõik kuningad, eriti ajavahemikus 1632—1672, ei ole andnud veenvaid tõendeid selle kohta, et nad oleksid püüdnud parandada talupoegade olukorda.²⁰⁹ Kuigi J. Vasar õigesti mainib, et juba algusest peale ei seisnud Rootsi kuningate reformikavas mingit põhjalikku muutust siinsetes agraaroludes,²¹⁰ annab ta siiski erilise koha «talurahvasõprade» seas Karl XI-le 1680. aastast alates.²¹¹ mis J. Vasara järgi sai murrangu alguseks seoses Karl XI talupojakaitsesega.

Põhjendades Karl XI talupoegade kaitsemääruse väljatöötamise vajadust, annab J. Vasar hinnangu eelnevatele arvamustele. Ehkki autor ei too esile, kellele need kuuluvad, ei pea ta reformide puhul küllaldaseks ainuüksi fiskaalsetest huvidest lähtumist. Samuti ei pea ta piisavaks põhjuseks valitsuse filantroopilisi kalduvusi, soovi talupoegade olukorda parandada. Mitteküllaldaseks peab ta ka vaadet, kus on arvestatud mõlemat motiivi.²¹² Esitades oma seisukoha Karl XI talupoegade kaitsemääruste põhjendamise kohta, rõhutab J. Vasar järgmist: talupoegade kaitseüsteemi oli vaja tugevamini välja arendada, kui ei tahetud, et talupoeg muutuks riigivaenuliseks ning ära põgeneks.²¹³ «Karl XI talupojareformide lähtepunktiks on suurmaavaldaja püüe kindlustada oma talupoegi rentnike poolt väljakurnamise vastu.²¹⁴ Need J. Vasara kolmekümnendate aastate esimesel poolel ilmunud tööde põhjal esiletoodud seisukohad ei ole valed, kuid samal ajal võib siiski väita, et ta ilmselt alahindas Karl XI majanduslikke kaalutlusi ja hindas üle humaanseid motiive.²¹⁵ Sellest võib järeldada, et ka J. Vasar, kes V. Reimani juures pidas suureks puuduseks seda, et viimasele oli omane pidada «vaenlase vaenlast sõbraks»,²¹⁶ ei

²⁰⁸ J. Vasar. Rootsi aja senisest..., lk. 31—32.

²⁰⁹ Sealsamas, lk. 32—33.

²¹⁰ Eesti rahva ajalugu II, lk. 881.

²¹¹ J. Vasar. Rootsi aja senisest..., lk. 33.

²¹² J. Vasar. Karl XI talupoegade kaitse põhjaluste väljakujunemine Liivimaal a. 1681—1684. — «Ajalooline Ajakiri», 1931, nr. 3, lk. 142.

²¹³ Eesti rahva ajalugu II, lk. 1000.

²¹⁴ J. Vasar. Om Karl XI:s bondereformer i Livland. — Svio-Estonica 1934. Tartu, 1934, lk. 94.

²¹⁵ J. Vasar. Karl XI talupoegade kaitse... lk. 142—143. J. Vasar. Liivimaa talurahva olukorrast suure reduktsiooni alul. — «Ajalooline Ajakiri», 1930, nr. 3, lk. 161.

²¹⁶ J. Vasar. Rootsi aja senisest..., lk. 31.

olnud ise päris vaba sellest puudusest ja tasus poliitikuna lõivu kodanliku Eesti välispoliitilisele orientatsioonile.

Erinevalt O. Liivist ja J. Vasarast suhtus E. Blumfeldt ebakriitiliselt Rootsi valitsejate ja nende poliitika elluviijate tegevuse hindamise talupoegade osas. Reimanlikult nimetab ta Karl IX «kangemeelseks talurahva sõbraks»,²¹⁷ talurahvakuningaks,²¹⁸ J. Skyttet «tugevaks ja humaanseks isiksuseks»,²¹⁹ Karl XI talurahvaseadusandlust talurahvasõbralikuks.²²⁰

Rootsi valitsejaid, eriti Karl XI, idealiseeris kodanliku Eesti ajaloolastest veel H. Sepp, kes pidas teda liialdatult talupoegade seisundi parandamise osas «erakorraliseks isikuks».²²¹ Ta ütleb Karl XI kohta: «Kuningas ise aga oli järjekindel ja tema tahtmine selge, olgu see tahe juhitud kas humaansusest või jälle osaliselt ka Rootsi kuningavõimu huvidest.»²²²

Kodanliku Eesti ajalooteadusele on omane näidata kuninga kui talurahva sõpru ning talurahvast kui kuningate heasoovlikku sõpra. See on eriti iseloomulik E. Blumfeldtile, kes mainib, et Rootsi kuningavalitsus Karl IX ja Gustav Adolfi ajal rajanes talupoegadel, kes olid riigipäeval kõige enam arvestatavaks seisuseks ja püüdsid igati kuningat toetada.²²³ E. Blumfeldt ei eita, et talupoegade koormised kasvasid sõdade tõttu, kuid näitab samal ajal, et talupojad lasksid end riigipäeval veenda uute maksude vajaduses ja tulid igati vastu kuninga nõudeile.²²⁴

Sama on iseloomulik ka J. Vasarale. Väites, et Rootsi riigile kuulus rahva toetus, märgib ta, et talupoegadel oli põhjust olla riigi poolt, sest tema arvates ei saanud ju talupoegadel olla ükskõik, kas temalt võetavad maksud läksid mõisnike heaks või riigi kuludeks maa heakorralalhoimisel.²²⁵

Toetudes Rootsi kuningate ja siinse talurahva «sõprusele», piirduti klassivõitluse osas vaid üksikute, juhuslike faktiliste andmete esitamisega peamiselt XVII sajandi lõpust. Enam tuuakse esile talupoegade passiivse protesti vorme — Liivimaa kroonutalupoegade kaebusi kuningas Karl XI ajal ja pagemist. Esimene neist on seotud Rootsi kuningate kui talurahva sõprade kujutamise, mis eriti kehtib Karl XI osas. Nii märgib J. Vasar üksikute näidete põhjal kuningale kaebamise massilisust rõhutades,²²⁶

²¹⁷ Eesti ajalugu III, lk. 136.

²¹⁸ Sealsamas, lk. 116.

²¹⁹ Sealsamas, lk. 155.

²²⁰ Läänemaa, lk. 293.

²²¹ H. Sepp. Talupoegade kaitse rootsi . . . , lk. 82—83.

²²² H. Sepp. Talupoegade kaitse rootsi aja lõpul, eriti Liivimaal. — «Ajalooline Ajakiri», 1929, nr. 4, lk. 197.

²²³ E. Blumfeldt. Gustav II Adolf — «Lõvi Põhjamaalt». Tartu, 1936, lk. 121—122.

²²⁴ E. Blumfeldt. Gustav II . . . , lk. 123.

²²⁵ Eesti rahva ajalugu II, lk. 880.

²²⁶ J. Vasar. Karl XI talupoegade kaitse . . . , lk. 76—77.

et Karl XI ei suhtunud kaugeltki mitte umbusklikult talupoegade kaebustesse.²²⁷ «Suureks auks Karl XI-le oli, et ta ikka aega leidis talupoegade kaebusi ära kuulata ning teha ka vastavaid korraldusi häda parandamiseks, kui kaebed oli põhjendatud.»²²⁸ Sama toob esile ka H. Sepp, mainides, et talupoegade kaebusi oli palju ja et need leidsid tavaliselt tähelepanu.²²⁹ Tuuakse esile Karl XI head tahet kaitsta talupoegi mõisarentnike eest. Selle kinnituseks lisatakse isikut, aega ja kohta mainimata, et mitmeid mõisarentnikke karistati rahatrahviga ja rendilepingute ülesütlemisega.²³⁰ Oigesti märgiti, mis kehtib ennekõike J. Vasara kohta, et talupoegade kaebustest oli tegelikult siiski vähe kasu.²³¹ Põhjendatakse sellega, et talupoegade kaebustest ulatus väike osa kuninga kõrvu. Olukorras aga, mil rentnike suhtumine talupojasse oli raskesti kontrollitav, löid loodetavad suured kasud ja väike sissekukkumise võimalus rentnikele soodsa pinna kuritarvitusteks.²³²

Märksa tagasihoidlikumalt kui talupoegade kaebusi on käsitletud pagemist. Kuigi on õigesti konstateeritud, et see oli Rootsi võimu ajal kohati massiline,²³³ olles talupoegade esmajärguliseks enesekaitse relvaks,²³⁴ ei ole tehtud katsetki antud küsimust ulatuslikumalt käsitleda, et näidata põgenemise massilisust. Pagemist käsitledes piirduakse tavaliselt mõne reaga, kus mainitakse vaid peamisi suundi ja mõnikord ka põhjusi. Pagemise suundadena peale Eesti alade ja Kuramaa nimetatakse Venemaad,²³⁵ Rootsit²³⁶ ja Soomet.²³⁷ Kodunt lahkumist põhjendatakse raske majandusliku olukorraga, samuti perekondlike põhjustega, süüteoga.²³⁸

Talupoegade protestivormidest on kõige vähem tähelepanu leidnud talurahva aktiivne klassivõitlus. Rootsi võimu perioodi alguse kohta Eestimaal on vaid konstateeritud, et kuigi Eestimaa talupojad ei suhtunud oma koormiste tõususse rahulolematusega, ei ole otseseid teateid vastuhakkamiste kohta.²³⁹ Soome «nuiasõja» puhul, mis algas 1596. a., on mainitud siinsete talupoegade rahu-

²²⁷ J. V a s a r. Karl XI talupoegade kaitse..., lk. 78.

²²⁸ Eesti rahva ajalugu II, lk. 1008.

²²⁹ H. S e p p. Talupoegade kaitse... — «Ajalooline Ajakiri», 1929, nr. 4, lk. 196.

²³⁰ Eesti rahva ajalugu II, lk. 998 (J. Vasar).

²³¹ Sealsamas; J. V a s a r. Karl XI talupoegade kaitse..., lk. 131.

²³² Sealsamas.

²³³ Saaremaa, lk. 314 (E. Blumfeldt).

²³⁴ Eesti rahva ajalugu II, lk. 948 (J. Vasar).

²³⁵ Saaremaa, lk. 314; O. L i i v. Eestimaa talunike..., lk. 159; J. K õ p p. Laiuse kihelkonna ajalugu, lk. 89—90.

²³⁶ Sealsamas.

²³⁷ O. L i i v. Iseloomustusi Tallinna—Soome... — «Ajalooline Ajakiri», 1929, nr. 1, lk. 73.

²³⁸ O. L i i v. Eestimaa talunike..., lk. 157. J. K õ p p. Laiuse kihelkonna..., lk. 89—90.

²³⁹ Eesti rahva ajalugu II, lk. 747 (J. Vasar).

tut meeoleolu, soovi järgida soome talupoegade eeskujut.²⁴⁰ J. Vasar, kellele kuuluvad äsja esiletoodud seisukohad talupoegade aktiivse võitluse osas, seab selle intensiivsuse põhjendamatu suurse sõltuvusse talupoegade relvakandmise õigusest.²⁴¹ Pärast seda, kui Tallinna asehäalduri korraldusel Eestimaa talupoegadelt korjati relvad ära, toimus J. Vasara arvates pööre võitluse vähenemise suunas, sest relvata talupoeg oli võimetu end kaitsma mõisniku ülemvõimu vastu.²⁴² XVII sajandi lõpu poole suureneb talupoegade aktiivse võitluse kohta esitatavate faktide arv, kuid jääb siiski kogu perioodi jooksul väheseks ja juhuslikuks.

Üheks uurijaks, kes selles osas faktilise materjali baasi laiendas, oli O. Liiv. Analüüsides talupoegade rasket olukorda nälja-aastail 1695—1697, märgib ta, et «kui korduvate kaebuste järel olukord siiski ei paranenud, rohkenesid talurahva hulgas vastuhakud mõisavõimule»²⁴³. Seda väidet kinnitavad mitmed näited. Vaen mõisnike ja mõisarentnike vastu O. Liivi kirjelduse põhjal oli mõnel pool nii suur, et maksude sissenõudmisel esines lööminguid, millest talupoegade naisedki osa võtsid.²⁴⁴

Kodanliku Eesti ajaloo teaduses ei eitatud seda, et talupoegade olukord oli raske, millest tulenesid kaebused, põgenemine ja aktiivsed väljaastumised. Samal ajal aga piiratakse talurahva võitlust Rootsi võimu perioodil ainult mõisaga. Erinevalt baltisaksa ajaloo teadusest ei olnud kodanliku Eesti ajaloo teadusel põhjust maha salata eesti talupoegade igivana mõisavastast võitlust. Mis puutub aga talupoegade võitlusesse Rootsi võimu vastu, siis siin on täiesti ignoreeritud, nagu seda väidab ka E. Öpik,²⁴⁵ faktilise materjali olemasolu ja eitatud võitlust. Selline lähene mine antud küsimusele on tingitud valitsevast tendentsist näidata Rootsi riiki ja kuningaid kui heategijaid, kellele sinne talurahvas, nagu eelnevalt käsitletud, olevat vastanud tänuliku sõprustundega.

Eesti talurahva kultuurist

Üheks keskmaks küsimuseks olid kultuuriprobleemid, millega tegelemist peeti erakordselt tähtsaks. See on lahutamatu seotud kodanlikus Eestis domineerinud arvamusega, mida võib iseloomustada H. Kruusi sõnadega: «... üksnes suurrahvas võib taotleda välise vägevuse eesmärgi, mida ta võib saavutada poliitilisel alal ja sõjaliste vahenditega. Seevastu jääb väikerahvale

²⁴⁰ Eesti rahva ajalugu II, lk. 747 (J. Vasar).

²⁴¹ Sealsamas, lk. 748.

²⁴² Sealsamas.

²⁴³ O. Liiv. Suur näljaaeg..., lk. 87.

²⁴⁴ Sealsamas, lk. 90.

²⁴⁵ E. Öpik. Eesti talurahva võitlus feodaalse ja koloniaalse rõhumise vastu aastail 1680—1710. — Eesti NSV TA Toimetised, 1955, nr. 1, lk. 18.

avatuks ainult vaimusuuruse tee. See on kõrgeastmelise kultuuri loomise, igakülgse vaimuarendamise ja pingsa töö tee.»²⁴⁶

Esile tuues, et eesti rahvas on suutnud oma väga ebasoodsas geograafilises ja ajaloolises asendis säilitada kultuurilise iseseisvuse,²⁴⁷ mille arendamist peeti eesti rahva kui väikerahvuse edasise eksisteerimise aluseks,²⁴⁸ püüti intensiivselt tegelda ka Rootsi võimu aja kultuuriga.

Kultuuriküsimuste käsitlust kodanliku Eesti ajalooteaduses XVII sajandi osas iseloomustab samuti nagu eelnevalt analüüsitud teisi küsimusigi nende ringi piiritlematus ja killustatus, mistõttu on sageli raske öelda, kas antud küsimus kuulub kultuuri valdkonda või mitte. See tuleneb kultuuri mõiste ebamäärasusest, selle subjektiivsest tõlgitsemisest. Probleemide valik, mida tutvustatakse kultuurialastena, on erinevais teostes erinev, sõltudes ilmselt lihtsalt vastavast olemasolevast materjalist ja sellest, mida antud autor või autorite rühm pidas vajalikuks käsitleda. Nii näiteks on «Eesti rahva ajaloo» II piirdunud Rootsi võimu aja kultuuri osas kiriku ja sellega seotud hariduse ning peale selle veel ehete, rõivaste jms. kitsalt puhtetnograafilise kirjeldusega. G. Ränga kirjutatud peatükis «Jooni eesti rahvakultuurist Poola ja Rootsi ajal» on kirjeldatud, nagu juba eespool esile toodud, talupoegade elatusalasid ja liiklust. Seoses kultuuriga on käsitletud talurahva elatusalasid ka «Eesti ajaloo» III osas, kus kultuuri hõlmavate küsimuste ring on märksa suurem ja käsitlus põhjalikum kui «Eesti rahva ajaloo» II osas. Eraldi peatükkidena on käsitlenud J. Köpp kirikut ja usku, O. Liiv kooli ja rahvaharidust, A. Saareste eesti keelt, G. Suits kirjandust, F. Puksoo raamatu osa XVII sajandil ja A. Tuulse kujutatavat kunsti.

Vaadeldes Rootsi võimu perioodi talurahva kultuuriprobleemide käsitlust kodanliku Eesti ajalooteaduses, võib esile tuua järgmisi põhisuundi. Esikohal on kirik ja sellega seotud rahvaharidus, mida teoloog O. Silla sõrendatult trükitud sõnadega võib põhjendada järgmiselt: «Rootsi aja kirik on meie maal aluse pannud rahvakoolile ja rahvakeelsele vaimulikule kirjandusele... Rootsi aja kirik ühes tema hooldamisele kuuluvate koolide, trükkodade ja hospitalidega oli rootsi aja kultuuri peaorgan.»²⁴⁹ Teiseks suunaks, kuigi tagasihoidlikumalt käsitletavaks, oli eesti talurahva ainelise kultuuri kitsalt etnograafiline kirjeldus.

²⁴⁶ H. Kruus. Eesti rahva ajaloolise kutsumuse ideest. — Eesti Üliõpilaste Seltsi album XI. Tartu, 1940, lk. 15.

²⁴⁷ G. Ränk. Rahvuslik kultuur väikerahva olemasolu alusena. — ERK 1939, nr. 5, lk. 212.

²⁴⁸ J. Semper. Kultuuri päevaküsimusi. — EOS-i album XI. Tartu, 1940, lk. 33.

²⁴⁹ Eesti rahva ajalugu II, lk. 1120.

Analüüsides kiriku osa eesti talurahva elus võib ühelt poolt märkida, et kuigi ilmus rida puhtusulise sisuga uurimusi, ei ilmunud teaduslikke töid. Samal ajal aga uurijaté arv, kes seoses muude küsimustega käsitlesid ka kiriku ajaloo küsimusi, on küllaltki suur. Siia kuuluvad teoloogid O. Sild, J. Köpp, ajaloolased O. Liiv, H. Kruus, E. Blumfeldt, R. Kenkmaa, H. Sepp, Tartu ülikooli esimene pedagoogikaproffessor P. Põld jt.²⁵⁰

Erinevalt reast muudest küsimustest, kus sageli, nagu eespool nägime, esinesid tausa vastandlikud arvamused, valitses kirikuga seotud probleemide osas, kus allikatena on aluseks peamiselt kirikuvisitatsiooni protokollid, uurijate vahel üksmeel. Nii näiteks kirikuga seotud põhiküsimuses — luteri usu kiriku mõju hindamises talurahva elu suhtes — ei hinnatud kiriku osa üle, näidates õigesti, et kuni XVII sajandi lõpuni jäi luteri usu kirik talupoegadele üldiselt võõraks, et Rootsi võimu aeg ei suutnud rahvast täielikult kristianiseerida.²⁵¹ Palju tähelepanu on pööratud mitmesuguste kirikuseaduste, korralduste, määruste, piiskoppide tegevuse jms. tutvustamises ilmse sooviga näidata Rootsi valitsuse head tahet siinsetest «paganatest» kristlasi teha. Siiski võib järeldada, et tagajärgi peeti õigusega väheseks. Ühelt poolt rõhutatakse, et Rootsi võimu tähelepanu kiriku- ja usuolude korraldamisel oli suunatud kõigepealt katolitsismi jäänuste likvideerimisele, mida kiriku ja riigivõimu esindajad mitmekesiste vahenditega (valjud karistused, rahatrahvid, ihunuhtlus, kirikusambasse panemine, jumalasõna salgajatele isegi pühitsetud kalmistule kirikliku matmise keelamine) püüdsid hävitada.²⁵² Teiselt poolt leidub arvukaid andmeid ebausü püsümise kohta Rootsi võimu aja lõpuni. Nii kurdetakse pidevalt, et palju esines pühitsemata kalmetesse matmist, vanade pühade kohtade austamist, nõidumist, ohverdamist, katoliiklike pühakute austamist, neljapäeva pühaks pidamist²⁵³ jm.

Katoliku ja paganausu igandite visa püsümist ja luteri usu kiriku nõrkust on püütud mitmeti põhjendada. Ei ole juhuslik, et palju tähelepanu on pööratud kirikute ja kirikuõpetajate majandusliku olukorra kirjeldamisele, näidates, et kiriku sissetulekud olid vähesed, juhuslikud, korraltult laekuvad,²⁵⁴ millest tulenes kirikute vähesus, laokilolek, korrastamatus. Nii märgib O. Sild, et 1621. a. oli tervel Liivimaal, välja arvatud Riia ja Tartu, kõlblikke

²⁵⁰ P. Põld. Eesti kooli ajalugu. Tartu, 1933, lk. 5.

²⁵¹ Eesti ajalugu III, lk. 400 (R. Põldmäe).

²⁵² Eesti rahva ajalugu II, lk. 1104—1105 (O. Sild).

²⁵³ A. Põrk. Eesti ajalugu II. Tallinn, 1927, lk. 118—121; Pärnumaa, lk. 271 (E. Blumfeldt); J. Hiie mets. Torma kihelkonna ajalugu. Mag.-dissert. Tartu, 1933, lk. 56—58; Eesti ajalugu III, lk. 398 (R. Põldmäe); Võrumaa, lk. 115 (H. Sepp); E. Blumfeldt. Põhja-Eesti maakoguduste pastorite majanduslikust seisundist XVII sajandi lõpul. — «Ajalooline Ajakiri», 1937, nr. 1, lk. 31.

²⁵⁴ E. Blumfeldt. Põhja-Eesti maakoguduste seisundist..., lk. 25, 29; Eesti rahva ajalugu II, lk. 896 (J. Vasar).

kirikuid ainult 17.²⁵⁵ J. Kõpp kirjutas, et 1627. a. Tallinna sinodi andmeil leidus kogu maal Pärnust Narvani ainult 40 kirikut — kõik halvas seisukorras.²⁵⁶ Väga palju andmeid kirikute kasutamiskõlbmatuse kohta leidub seoses kohaliku ajalooa. Nii näitab J. Kõpp, et 1634. a. oli kivi kirik Laiusel nii lagunenuid, et alles oli ainult 4 seinamüüri.²⁵⁷ Samasuguses olukorras olid R. Kenkmaa järgi ka Valgamaa kirikud pärast Poola-Rootsi sõda.²⁵⁸ Väga oluliseks luteri usu vähese leviku põhjuseks peetakse põhjendatult paljude tolleaegsete õpetajate mittesobivust kirikuõpetaja kohale. Näidates, et kuigi oli üksikuid rikkaid, ei olnud kirikuõpetajate majanduslik olukord alati kaugeltki hea, eriti ikalduste ja nälja puhul.²⁵⁹ Sellega põhjendati nähtust, et kirikuõpetaja oli Rootsi võimu ajal ennekõike majandusmees,²⁶⁰ kes püüdis võimalikult tulusamat ametikohta saada.²⁶¹ Samuti tuuakse õpetajate puudustena esile halba eesti keele oskust ja halbu elukombeid — joomist, vägivaldat, laiskust²⁶² jms.

Talurahva suhtumise luteri usu kirikusse võib tinglikult jaotada 2 etappi — Karl XI valitsemise eelne periood ja tema valitsemisaeg XVII sajandi lõpul. Esimesel perioodil märgitakse talupoegade vähest huvi kiriku vastu, kes sageli eelistasid kõrtsi kirikule.²⁶³ O. Liiv nimetab kõrtsi talurahva klubideks ja väidab, et need ei olnud mitte ainult talupoegade meelelahutuskohtadeks, vaid esimesteks poliitilisteks klubideks ja rahvamajadeks, kus elavalt arutati mitte ainult majanduslikke, vaid ka poliitilisi küsimusi.²⁶⁴ Konstateeritakse õigesti, et vähe käiakse kirikus, mille põhjusena mainitakse mõisnike takistavat tegevust.²⁶⁵ Kõige selle

²⁵⁵ O. Sild. Kirikuvisiitatsioonid eestlaste maal vanemast ajast kuni olevikuni. Tartu, 1937, lk. 74.

²⁵⁶ Eest ajalugu III, lk. 316—317.

²⁵⁷ J. Kõpp. Laiuse kihelkonna ajalugu..., lk. 90.

²⁵⁸ Valgamaa, lk. 167.

²⁵⁹ O. Liiv. Rõuge oludest suure nälja ajal. — «Eesti Kirjandus», 1932, nr. 10, lk. 518; O. Liiv. Rootsi aja kirjaoskuse kaudne mõju rahva elus, eriti suhtumises kirikusse. — Raamatu osa Eesti arengus. Tartu, 1935, lk. 46.

²⁶⁰ O. Liiv. Rootsi aja kirjaoskuse kaudne mõju rahva elus, eriti suhtumises kirikusse. — Raamatu osa Eesti arengus. Tartu, 1935, lk. 46.

²⁶¹ O. Liiv. Rõuge oludest..., lk. 518; O. Liiv. Rootsi aja kirjaoskuse..., lk. 46.

²⁶² O. Liiv. Rootsi aja kirjaoskuse..., lk. 47; O. Liiv. Rahvas ja kirik rootsi aja lõpul. — «Ajalooline Ajakiri», 1935, nr. 2, lk. 93; Eesti rahva ajalugu, lk. 740—741 (J. Vasar); P. Põld. Usupuhastus ja Eesti rahvakool. — Usupuhastus eestlaste maal 1524—1924. Tartu, 1924, lk. 195; Eesti rahva ajalugu II, lk. 1105 (O. Sild).

²⁶³ O. Liiv. Rootsi aja kirjaoskuse..., lk. 42.

²⁶⁴ O. Liiv. Talurahva klubid. — «Vaba Maa», 1933, 21. mai, nr. 118, lk. 4.

²⁶⁵ Eesti ajalugu III, lk. 316—317 (J. Kõpp); O. Sild. Eesti kirikulu..., lk. 145; J. Kõpp. Laiuse kihelkonna..., lk. 123—124; Tartumaa, lk. 529 (J. Kõpp); Võrumaa, lk. 114 (H. Sepp); Eesti rahva ajalugu II, lk. 741 (J. Vasar).

tulemusena oli teadmatus (O. Silla järgi) talupoegade hulgas nii suur, et paljud ei teadnud, milles seisneb ristiusk.²⁶⁶

XVII sajandi lõpu poole aga, Karl XI valitsemisaega idealiseerides, väidetakse, et talupoegade suhtumine luteri usu kirikusse muutus tõsisemaks. Seda põhjendatakse hariduse kasvuga, talupoegade silmaringi avardamisega, Rootsi 1686. a. kirikuseaduse maksimahakkamisega,²⁶⁷ mis tegi evangeeliumi luteriusu riigi-usuks.²⁶⁸ Tuuakse esile, ilma et see küllaldaselt veenev tunduks, et talupojad pidasid lugu tublidest õpetajatest, nähes neis eeskujuna andvaid hingekarjaseid, võtsid aktiivselt osa kirikliku elu korraldamisest, kirikute ehitamisest, hooldamisest, usuküsimuste arutamisest mitte ainult kirikus, vaid ka kodustel koosviibimistel.²⁶⁹ Kuid O. Sild näitab õigesti, et vaatamata kirikuskäimise sagenemisele ja ebaususe vähenemisele jäi luteri usk siiski maa-rahva enamikule rohkem välispidiseks usuks.²⁷⁰

Usu ja kirikuga on lahutamatu seotud hariduse ja kooli probleemid. Enam on käsitletud linnakoolide ja ülikooli tegevust. Nii on P. Põllu «Eesti kooli ajalugu» ennekõike linnakoolide tegevuse kirjeldamine. Ülikooli kohta on avaldanud üksikuid uurimusi J. Vasar ja F. Puksoo. Talurahvakoolide tegevuse uurimise osas oli juhtivaks ajaloolaseks O. Liiv, kes lühemate uurimuste kõrval avaldas 1934. a. oma pikema eriuurimuse «Lisandeid Eesti rahvakooli ajaloole XVII sajandi lõpul». Talurahva hariduse küsimusega tegeles O. Liivi kõrval veel F. Puksoo, olles vastava peatüki autoriks «Eesti rahva ajaloo» II osas.

Uue faktilise arhiivimaterjali, peamiselt visitatsiooniprotokollide kasutamise osas väärib esiletõstmist eelkõige O. Liiv. Teised uurijad toetusid peamiselt ainult vähestele trükitud allikatele.

Nagu see on omane Rootsi võimu aja uurimisele tervikuna, nii püütakse ka hariduse ajalugu näidata Rootsi valitsejate, kindral-kuberneri, piiskoppide jt. tegevuse ajaloonä. Rõhutatakse head tahet siinsetele elanikele, sealjuures ka talupoegadele haridust anda.²⁷¹ Kuningate hariduspoliitika on põhjalikumalt käsitletud Gustav II Adolphi ja Karl XI aegset. Esimese suureks teeneks pee-

²⁶⁶ O. Sild. Eesti kirikulugu..., lk. 145; Eesti rahva ajalugu II, lk. 1105 (O. Sild).

²⁶⁷ O. Liiv. Rootsi aja kirjaoskuse..., lk. 43—45.

²⁶⁸ P. Põld. Eesti kooli ajalugu. Tartu, 1933, lk. 39.

²⁶⁹ Sealsamas, lk. 46—50; O. Liiv. Rahvas ja kirik rootsi aja lõpul. — «Ajalooline Ajakiri», 1935, nr. 2, lk. 93—94.

²⁷⁰ Eesti rahva ajalugu II, lk. 1120.

²⁷¹ Sealsamas, lk. 1123, 1127 (F. Puksoo); P. Põld. Eesti kooli ajalugu, lk. 26; F. Puksoo. Episoder ur skolväsendets historia i Tartu under den svenska tiden. — Svia-Estonica 1934. Tartu, 1934, lk. 27; J. Jensen. Tallinna Linna Poeglaste Humanitaargümnaasium 1631—1931. Tallinn, lk. 7, 33.

takse gümnaasiumide rajamist Tallinna ja Tartu, millest kasvas välja ülikool. Aastail 1632—1710 asus ülikooli J. Vasara andmeil õppima 1638 üliõpilast,²⁷² millist arvu peavad õigeks ka nõukogude ajaloolased.²⁷³ Hinnates ülikooli osa eesti talupoegade seisukohalt, näidatakse õigesti, et sellest oli vähe kasu, sest siin õppisid peamiselt võõramaalased, kes lahkusid Eestist pärast lõpetamist.²⁷⁴ Oletatakse, et siin võisid eestlastest õppida vaid üksikud.²⁷⁵ Puudulike allikmaterjalide tõttu ei ole saanud sellesse küsimusse selgust tuua ka nõukogude ajaloolased. Viimased märgivad, et ajavahemikus 1632—1665 õppis ülikoolis kõige enam rootslasi, kellele järgnesid sakslased ja soomlased.²⁷⁶ Aastail 1690—1710 olid esikohal sakslased, seejärel rootslased ning soomlased.²⁷⁷ Eestlaste puhul märgitakse, et kuigi esineb eesti-päraseid nimesid, ei ole otseseid andmeid eestlaste õppimise kohta ülikoolis. Õigeks tuleb pidada seisukohta, et kui ülikoolis õppiski eestlasi, siis vaid üksikud.²⁷⁸ Märksa tähtsamaks siinse maa seisukohalt peetakse Tallinna gümnaasiumi asutamist, kus erinevalt ülikoolist õppisid peamiselt kohalikud, kelle hulgas eestlasi oli küll vähe, kuid kes pärast kooli lõpetamist jäid Eestisse.²⁷⁹

Pearõhk talurahva hariduse uurimisel on õigesti asetatud XVII sajandi lõpule, mil kirikliku ideoloogia mõju tugevdamiseks tehti katseid asutada ka talurahvakoole.²⁸⁰ Seostatakse seda Karl XI energilise hariduspoliitikaga,²⁸¹ Forseliusega, keda nimetatakse eesti rahvakooli isaks,²⁸² Rootsi kirikuseadusega, mis Eestis hakkas kehtima 1690. a. ja Liivimaal 1687. a.²⁸³ Viimane seadis evangeeliumi luteriusu riigiusuks, nõudes kogu rahva õpetamist selles vaimus, mis polnud mõeldav ilma lugemisoskuseta.²⁸⁴ Lugeemisoskuse levitamise osas on põhjendatult kõrgelt hinnatud For-

²⁷² J. Vasara. Üliõpilaskond Tartu-Pärnu rootsiaegses ülikoolis. — Tartu üliõpilaskonna ajalugu. Tartu, 1932, lk. 5.

²⁷³ Р. Кенкмаа, Л. Эрингсон. Из истории Academia Gustaviana в Тарту (1632—1656). — Скандинавский сборник, II. Таллин, 1957, стр. 159—160; Л. Эрингсон. Из истории Academia Gustavo-Carolina (1690—1710). Скандинавский сборник, VII. Таллин, 1963, стр. 208.

²⁷⁴ P. Põld. Eesti kooli ajalugu, lk. 26—27; Eesti rahva ajalugu II, lk. 1140 (F. Puksoo).

²⁷⁵ Eesti rahva ajalugu II, lk. 1140.

²⁷⁶ Р. Кенкмаа, Л. Эрингсон. Из истории Academia Gustaviana..., стр. 160.

²⁷⁷ Л. Эрингсон. Из истории Academia Gustavo-Carolina..., стр. 210. Sealsamas; Р. Кенкмаа, Л. Эрингсон. Из истории Academia Gustaviana..., стр. 160—161.

²⁷⁹ Eesti rahva ajalugu II, lk. 1140 (F. Puksoo).

²⁸⁰ Eesti NSV ajalugu, lk. 122 (A. Vassar).

²⁸¹ Eesti rahva ajalugu II, lk. 1127 (F. Puksoo).

²⁸² Sealsamas; O. Sild. Eesti kirikulugu vanimast ajast olevikuni. Tartu, 1938, lk. 169.

²⁸³ Eesti ajalugu III, lk. 338 (O. Liiv).

²⁸⁴ P. Põld. Eesti kooli ajalugu, lk. 39—40.

seliuse tegevust. O. Liiv, kes toetub rootsi ajaloolasele F. Westlingile, näitab õigesti,²⁸⁵ et Rootsis ei olnud rahvakooli alal midagi niisugust vastukaaluks seada.²⁸⁶

Kuigi on rõhutatud, et Rootsi võimu, konsistooriumi ja vaimulike abinõud rahvahariduse elluviimisel olid mitmekesised ja energilised,²⁸⁷ väidetakse, et nende elluviimine oli seotud suurte raskustega. Kõige enam tuuakse esile majanduslikke raskusi,²⁸⁸ mõisnike vastuseisu,²⁸⁹ õpetamisega tegelevate kõstrite teadmiste madalat taset.²⁹⁰ Talupoegade suhtumise osas koolisse märgitakse, et sageli oli raske lapsi kooli saada, sest koolidesse suhtuti võrdlemisi ükskõikselt, kuna talupoegadel polnud millegagi tasuda kooliraha ega tihti süüagi kaasa anda.²⁹¹

Koolides õpetamise peamise eesmärgina tuuakse samuti õigesti esile usklikke koguduseliikmete ettevalmistamist, mistõttu õppekavas oli tähtsamaks ülesandeks palvete, katekismuse ja kirikulaulude päheõppimine, kuna lugemisoskust peeti ainult abinõuks pühakirja omandamisel. Kirjutamist õpetati harva, mille põhjuseks oli, et koolmeistrid seda sageli isegi ei osanud.²⁹² Samal ajal ei ole aga näidatud, et usulisel kasvatusel oli laiem eesmärk — kasvatada mitte ainult kirikule, vaid ka feodaalidele sõnakuulelikke alamaid, keda võiks halastamatult ekspluateerida, ilma et tuleks karta vastuhakku.

Vaadeldes maakoolide kohta faktilise materjali põhjal tehtavaid üldistusi ja hinnanguid, selgub, et ollakse liiga tagasihoidlik. Näiteks O. Liiv oleks võinud tema poolt läbitöötatud faktilise materjali põhjal teha sünteesivaid järeldusi kogu maa ulatuses, kuid tegelikult piirdub kooliolude kirjeldamisega kihelkondade viisi, põhjendades sellega, et «alles siis, kui meil on uuritud ja kindlaks tehtud haridusolud üle maa kihelkondades... avaneb meile õiglasem pilt tehtud tööst kogu maa ulatuses»²⁹³.

Kuigi vähe on võrdlevalt uuritud kooliolusid maa eri paikades, tuuakse õigesti esile, et kõige enam suudeti korda saata Liivimaal, vähemal määral Eestimaal ja kõige vähem Saaremaal, kus enne

²⁸⁵ История Эстонской ССР, ч. I, стр. 472 (Э. Эпик).

²⁸⁶ O. Liiv. Lisandeid Eesti..., lk. 10.

²⁸⁷ P. Põld. Eesti kooli ajalugu, lk. 43; O. Liiv. Lisandeid Eesti...,

lk. 8.

²⁸⁸ O. Liiv. Lisandeid Eesti..., lk. 3—5, 7—9; Eesti ajalugu III, lk. 338 (O. Liiv); Eesti rahva ajalugu II, lk. 1130, 1132 (F. Puksoo).

²⁸⁹ P. Põld. Eesti kooli ajalugu, lk. 41; J. Kõpp. Laiuse kihelkonna ajalugu, lk. 136—138; Eesti ajalugu III, lk. 336 (O. Liiv); Eesti rahva ajalugu II, lk. 1129 (F. Puksoo); O. Liiv. Lisandeid Eesti..., lk. 6, 8—10.

²⁹⁰ P. Põld. Eesti kooli ajalugu, lk. 36; Eesti rahva ajalugu II, lk. 1129 (F. Puksoo); O. Liiv. Lisandeid Eesti..., lk. 16; Pärnumaa, lk. 304 (A. Oinas).

²⁹¹ Eesti rahva ajalugu II, lk. 1130—1132 (F. Puksoo); O. Liiv. Lisandeid Eesti..., lk. 29, 52.

²⁹² Eesti rahva ajalugu II, lk. 1134 (F. Puksoo).

²⁹³ O. Liiv. Lisandeid Eesti..., lk. 2.

Põhjasõja algust oli vaid mõni üksik kool.²⁹⁴ Kasutades 1688. a. Forseliusele esitatud aruande andmeid ja kirikuvisitatsiooni protokolle, märgitakse Liivimaa puhul, et umbkaudu oli siin 1688. a. 38 kooli 800 õpilasega, Eestimaal aga 8 kooli 200 õpilasega; kokku 46 kooli, kus õppis üle 1000 õpilase. Kõige tihedam oli koolivõrk Tartumaal (16 kooli 450 õpilasega). Keskmise õpilaste arv koolis oli 20, kõige suurem aga Kambja koolis — 76.²⁹⁵ Liivimaa suuremat koolide arvu põhjendatakse redutseeritud mõisate rohkusega, kus koolide loomise tingimusi peeti paremateks kui eramõisates, samuti Liivimaa suurema jõukusega.²⁹⁶ Tartu kreisi koolivõrgu suhteliselt head väljakujunemist seostatakse ennekõike Forseliuse, Laiuse õpetaja praost R. Broockmanni, Sangaste õpetaja praost Ch. Rauschaeri, Puhjast A. Virginiuse, Põltsamaalt H. Böckelmanni aktiivse tegevusega.²⁹⁷ Rahvakooli kõrgperioodil, s. o. enne suurt nälga, oletatakse, et kooliõpilaste üldarv võis olla 1500, moodustades rahva üldarvust 1/2%.²⁹⁸ Kuigi on väidetud, et talupoegade hariduslik tase oli väga madal,²⁹⁹ konstateeritakse õigesti, et kooli olemasolu pole igakord kohaliku elanikkonna hariduse mõõdupuuks, et palju leidis kirjaoskajaid ka seal, kus polnud kooli. Eeltoodut põhjendatakse sellega, et koolides õppinud talupojad andsid oma teadmised edasi neile, kes kooliharidust polnud saanud.³⁰⁰ Osa lapsi sai õpetust mõisates ja kirkute juures, ehkki seal ametlikult kooli polnud.³⁰¹

Kuigi ei ole esitatud vastavaid võrdlevaid arvulisi andmeid Rootsi ja Soome haridusolude kohta, väidab F. Puksoo põhjendatult, et Rootsis ei olnud hariduse ega rahva üldine kultuuritase kõrgem.³⁰² F. Puksoo arvamust toetab O. Liiv, rõhutades, et koolide ja lugeda oskajate arvult jäi Eesti XVII sajandi lõpuni võrdsesse seisukorda (või koguni esikohale), võrreldes Rootsi ja Soomega. Suurt lugemisoskust tõendavat veel eestikeelsete raamatute suhteliselt suur levik, mida O. Liivi arvates võiks kadestada nii mõnigi kodanliku Eesti kirjanik.³⁰³

Hinnates kultuuriküsimuste käsitlust kodanliku Eesti ajaloo teaduses tänapäeva nõukogude ajaloo teaduse seisukohalt, võime teha järelduse, et kuigi rõhutati vajadust kultuuriküsimustega rohkem tegelda, läheneti kultuuri uurimisele väga ühekülgsele.

²⁹⁴ O. Liiv. Lisandeid Eesti..., lk. 9.

²⁹⁵ Eesti ajalugu III, lk. 338 (O. Liiv); Eesti rahva ajalugu II, lk. 1129—1130 (F. Puksoo).

²⁹⁶ Sealsamas.

²⁹⁷ O. Liiv. Lisandeid Eesti..., lk. 15.

²⁹⁸ Eesti rahva ajalugu II, lk. 1134 (F. Puksoo).

²⁹⁹ Sealsamas, lk. 1125.

³⁰⁰ Sealsamas, lk. 1132—1134.

³⁰¹ Eesti ajalugu III, lk. 338 (O. Liiv).

³⁰² Eesti rahva ajalugu II, lk. 1134—1135.

³⁰³ O. Liiv. Lisandeid Eesti..., lk. 10; Eesti ajalugu III, lk. 338.

Peatähelepanu pöörati kirikule ja usule. Ehkki kohati suhtuti kriitiliselt üksikuisse kirikutegelastesse ja märgiti õigesti, et ristiusk jäi talurahva enamikule võõraks, et palju säilis paganausu ja katoliku usu jäänuseid,³⁰⁴ on kiriku osa rahva kultuuri arendamisel peetud ainult positiivseks. Kodanlikus Eestis, kus kirik ja usk olid valitsevate klasside võimu toeks, ei püütudki näidata ristiusustamist kui rahva vaimse orjastamise vahendit, mis pidi kindlustama ekspluataatorite võimu töötava rahva üle.

Kirikuga seoses käsitleti ka hariduse ajalugu ning anti palju uut juurde faktilise materjali osas. Eriti kehtib see O. Liivi suhtes, kes uutele arhiivimaterjalidele toetudes pani aluse rahvahariduse põhjalikumale uurimisele kodanlikus Eestis. Kuid ka hariduse alal ei tahetud näha, et seda püüti tol ajal anda ainult nii palju, kui oli tarvis kirikliku ideoloogia pealesurumiseks rahvale.

Talurahva olukord Põhjasõja ajal

Maailmaajalooliseks sündmuseks, millel oli väga suur tähtsus ka eesti rahva seisukohalt, oli Põhjasõda. Sellele sõjale, nagu sõdade uurimisele üldse, pöörati kodanliku Eesti ajalooteaduses märkimisväärset tähelepanu. Peamise ülesandena sõdade ajaloo puhul toodi esile vajadust uurida seda puhtsõjalisest küljest.³⁰⁵ Sellisest lähenemisviisist oli tingitud ka Põhjasõja uurimise ühekskülgus. Esiplaanil on puhtsõjalised, diplomaatilised sündmused — lahingud, linnade kaitse, sõjavägede komplekteerimine, samuti siinse aadli võitlus Rootsi kuningaga, poliitilised intriigid jm. Kuigi H. Sepp kui juhtiv sõjaajaloo uurija tõi ühe ülesandena esile, et sõda tuleb õppida tundma ka maa seesmise arengu seisukohalt,³⁰⁶ ei tehtud seda siiski kuigivõrd, nagu põhjendatult märgivad nõukogude ajaloolased E. Opik³⁰⁷ ja H. Palli³⁰⁸ ning ka kodanliku Eesti ajaloolane A. Soom.³⁰⁹

Kodanliku Eesti ajalooteaduses on uuritud ennekõike Põhjasõja alguse sündmusi, millest esikohal on Narva lahing. Sellele

³⁰⁴ J. Selirand. Muistsed matmiskombed eestlaste usundi ja ristiusuvastase võitluse kajastajana. — Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis II. Tallinn, 1961, lk. 87—93.

³⁰⁵ H. Sepp. Meie sõjaajaloo uurimise senistest saavutistist ja tuleviku ülesandest. — «Ajalooline Ajakiri», 1930, nr. 1/2, lk. 20.

³⁰⁶ Sealsamas, lk. 19.

³⁰⁷ E. Opik. Talurahvaliikumine Eestis Põhjasõja esimesel poolel (1700—1710). (Kandidaadidissertatsioon.) Tln., 1962, lk. 4—6; E. Opik. Eesti talurahval Põhjasõja ajal lasunud Rootsi sõjakoormistest. — ENSV TA Toimetised, 1960, nr. 4, lk. 364.

³⁰⁸ X. Палли. Между двумя боями за Нарву. — Эстония в первые годы Северной войны 1701—1704 (Kandidaadidissertatsioon). Тлн., 1965, стр. 38.

³⁰⁹ A. Soom. Saaremaa kaitse organiseerimine 1700. a. esimesel poolel. — «Kaitse Kodu», 1930, nr. 50/52, lk. 1292.

lahingule on pühendatud H. Sepa doktoriväitekiri «Narva piiramine ja lahing 1700. a.» ja mõned lühemad uurimused sõja alguse kohta, mis avaldati kindralstaabi häälekandjas «Sõdur». Ka teine ulatuslikum uurimus Põhjasõja kohta — M. Tõldsepa 1929. a. valminud magistritöö «Meeleolu Liivis 1700. a.» — piirdub sõja algusega. Selline Põhjasõja uurimise ajaline piiratus oli tihedalt seotud kodanliku Eesti ajalooeaduse püüdega näidata Rootsi sõjalist tegevust ja Rootsi võimu aega võimalikult heas valguses. Seetõttu püüti tendentslikult käsitleda nimelt neid sündmusi, mis seda võimaldasid. Samal ajal aga sündmused, mis seda ei võimaldanud, jäeti kõrvale. Ei ole juhuslik, et enam tähelepanu pöörati Rootsi võidule Narva lahingus, mida H. Sepp nimetab «suureks, täielikuks ja hiilgavaks.»³¹⁰

Erilist huvi tunti eestlaste poliitilise meelsuse ja osa vastu Põhjasõjas Rootsi poolel. Rõhutades liialdatult, nagu see on kodanliku Eesti ajalooeadusele tüüpiline (peamiselt Kelchi andmetest lähtudes), Vene vägede metsikusi ja maa laostamist,³¹¹ ei toodud samal esile Rootsi vägede kohta. Läti kodanlik emigrant-ajaloolane E. Dunsdorfs oma uurimuses «Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710» (*Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, 72 delen, Sthlm., 1950*) näitab, et kaotused ja laostumine Liivimaa Läti osas ei olnud nii suured, nagu seda ajaloolased varem arvasid. Sõjakahjude ulatust püüdsid teadlikult suurendada nii Vene kui Rootsi vägede ülemjuhatused. Vene oma selleks, et ära teenida tsaari «armu», Rootsi — selleks, et saada Rootsist täiendavaid abivägesid ja rahalist abi.³¹²

Edasi näidati, et sinne Rootsi võimule vaenulik aadel ei olnud huvitatud maa kaitsmisest,³¹³ püüti esile tuua eestlaste patriotismi, «truudust» Rootsi riigile Põhjasõjas. Nagu see on iseloomulik mitmele eespool käsitletud küsimusele, ei valitsenud üksmeelt ka eestlaste poliitilise meelsuse kindlaksmääramise osas.

O. Liiv ei eita, et talurahvas muutus reduktsiooni ja nälja tõttu Rootsi valitsuse suhtes ükskõiksemaks,³¹⁴ et Põhjasõja algul

³¹⁰ H. Sepp. Narva piiramine ja lahing a. 1700. Tln., 1930, lk. 323.

³¹¹ H. Sepp. Põhjasõjaaegsed operatsioonid Liivimaal 1707. a. lõpul ja 1708. a. I poolel. — «Ajalooline Ajakiri», 1939, nr. 1, lk. 1; O. Liiv. Talurahva rahutusest Põhjasõja ajal. — «Äreng», 1933, nr. 3, lk. 64, 66; O. Vares. Sõdurite värbamisest Põhjasõja ajal Eestimaal. — «Sõdur», 1933, nr. 24/25/26, lk. 756; H. Sepp. B. Seremetjevi rüüsteretked Liivimaale 1701. a. ja 1702. a. — «Sõdur», 1931, nr. 29/30, lk. 807.

³¹² X. Палли. К вопросу об экономическом положении Эстонии в первой половине Северной войны (1700—1710). — Скандинавский сборник, XI. Тлн., 1966, стр. 36—37.

³¹³ M. Tõldsepp. Liivimaa rüütelkonna poliitiline meelsus a. 1700. — «Ajalooline Ajakiri», 1938, nr. 2, lk. 74—78, 86; M. Tõldsepp. Meeleolu Liivis 1700 a. Tartu, 1929, lk. 167.

³¹⁴ O. Liiv. Folkstämningen i Estland vid början av det stora nordiska kriget. — Svio-Estonica, 1934. Tartu, 1934, lk. 104.

vaenlase propaganda tõttu esines Lõuna-Eestis kohati poolehoidu Poola võimule, mida olevat soodustanud mälestus Poola võimu ajast.³¹⁵ Samuti ei eita O. Liiv kohatist Vene-sõbralikkust, mis eriti pidi kehtima Alutaguse kohta, arvestades etnilist kuuluvust.³¹⁶ Talupoegade «Rootsi riigi truudusest» kõrvalekaldumise põhjuseks peab O. Liiv mitte niivõrd poliitilist meelsust kui raske majanduslikku olukorda, mis mitmeid sundis abi lootma vaenlastelt.³¹⁷

J. Kõpp, kes toob esile sõjaraskuste masendavat mõju, märgib, et talupoegadel näib olevat vähe vaimustust Rootsi riigi kaitsmiseks. Autor peab võimalikuks, et Tartu maakonnas, kus venelastega varem oli olnud kokkupuutumist, neid eriliseks vaenlaseks ei peetud.³¹⁸

Eesti talupoegade poolehoidu venelastele toob veel esile M. Tõldsepp, kes näitab, et Rootsile jäid ustavaks ainult kirikuõpetajad ja linnakodanikud. Talupojad aga, kes lootsid mõisaorjusest vabastamist Vene valitsuse poolt, ei olnud kuigi usaldatavad.³¹⁹

Erinevalt V. Reimanist, kelle arvates eesti talupojad ei hoidnud venelaste poole, peale üksikute, kes tegid seda isiklikel põhjustel,³²⁰ toob N. Treumuth ainsa tollaegse ajaloolasena rõhutatult esile, et talupoegade hulgas oli laialt levinud venelaste pooldamine.³²¹

Kuigi, nagu eelneva põhjal võib järeldada, ei eitatud eesti talupoegadele suuremal või vähemal määral omast venesõbralikkust, piirduiti siiski vaid selle napsõnalise konstateerimisega. Vaikiti maha faktid, mis näitasid, et talupojad keelust hoolimata elavalt hakkasid suhtlema Vene valdusse läinud aladega,³²² abistasid Vene vägesid proviandi ja hobusööda kogumisel,³²³ osutades aktiivset abi Vene sõjaväele, astusid sageli välja Rootsi sõdurite vastu jms.³²⁴

³¹⁵ O. Liiv. Folkstämningen i Estland vid början av det stora nordiska kriget. — *Svio-Estonica*, 1934. Tartu, 1934, lk. 104; O. Liiv. Talurahva rahutustest... — «*Areng*», 1933, nr. 3, lk. 63.

³¹⁶ O. Liiv. Folkstämningen..., lk. 105; O. Liiv. Vene asustusest..., lk. 40, 44, 48.

³¹⁷ O. Liiv. Folkstämningen..., lk. 105; O. Liiv. Talurahva rahutustest..., lk. 64.

³¹⁸ J. Kõpp. Mõningaid lisaandmeid oludest Lõuna-Eestis suure Põhjasõja algusaastail. — «*Ajalooline Ajakiri*», 1927, nr. 4, lk. 208.

³¹⁹ M. Tõldsepp. Meeleolu Liivis 1700. a., lk. 168.

³²⁰ V. Reiman. Eesti ajalugu. Tartu, 1920, lk. 102—103.

³²¹ N. Treumuth. Harju-Jaani kihelkonna ajalugu Põhjasõjast kuni pärisorjuse kaotamiseni (1710—1816). Tartu, 1931, lk. 65.

³²² E. Õpik. Eesti talurahva «Rootsi truudusest» Põhjasõja ajal. — Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Tln., 1960, lk. 71.

³²³ Sealšamas, lk. 76.

³²⁴ E. Õpik. Eesti talurahva võitlus feodaalse ja koloniaalse rõhumise vastu aastail 1680—1710. — ENSV TA Toimetised, 1955, nr. 1, lk. 28—29.

Eestlaste «Rootsi truudusega» on lahutamatu seotud eestlaste osavõtt Põhjasõjast Rootsi poolel, mida püüti näidata suurt ja tähtsat osa etendavana.

Eestlaste osa Põhjasõjas on uurinud peamiselt H. Sepp, kelle sulest ilmus rida vastavasisulisi artikleid, milles püüti eesti rahvast kujutada võimalikult lojaalsena Rootsi võimu suhtes. H. Sepa Põhjasõja-teemalisi kirjutisi läbib idee Rootsi juhtivast osast võitluses Ida ja Lääne vahel. Baltoskandia teooriast lähtudes, Baltimaade ja Rootsi ning Soome ühtekuuluvust esile tuues³²⁵ näidatakse Rootsi riigi huvides peetavat sõda kui eestlaste rahvuslikku võitlust oma vabaduse eest, mida «ähvardas» Venemaa idast. Põhjasõja ajal Eesti pärisoristele talupoegadele pealesunnitud teenimist Rootsi sõjaväes kujutatakse kui erilist au, Rootsi valitsuse heategu, kes, moodustades nn. rahvuslikud väeosad, tunnustas eestlaste osa oma maa kaitsmisel iseseisvate väeüksustena.³²⁶ H. Sepp ei eita, et Rootsi sõjaväkke värvati eestlasi sageli vägivaldselt, et nende eest hoolitseti halvasti, et tihti põgeneti. Kuid samal ajal näitab uurija, et sellele vaatamata võitlesid eestlased mehiselt.³²⁷ Tuues esile rahvuslike sõjavägede teket Põhjasõja ajal, mida ta näitab kui 1919. aasta «Vabadussõjas» loodud kodanluse huvide eest võidelnud vägede eelkäijaid, tunneb H. Sepp nagu kahetsust, et eestlasi siiski Põhjasõjas vähe kasutati, et eestlaste enama osavõtu puhul oleks see veelgi enam tõstnud rahvuslikku iseteadvust.³²⁸

O. Liiv, kes võrdleb eestlaste arvu Põhjasõjas «Vabadussõjast» osavõtnute arvuga, näitab, et H. Sepa andmeil oli see 1700.—1708. a. 20 000 meest.³²⁹ Ta jõuab järeldusele, et kuna tol ajal oli rahvast 3,5 korda vähem, siis võitles Rootsi lipu all umbes niisama suur protsent eestlasi kui «Vabadussõjas».³³⁰ Püüdes eestlaste osa kujutada võimalikult suurejoonelisena, väidab O. Liiv, et Põhjasõja ajal oli palju eestlasi juhtivatel kohtadel sõjaväes. Ühelt poolt konstateerides, et alamaiks ohvitserideks said tavaliselt aadlikud, mõisavalitsejad, linnakodanikud, s. t. peamiselt mitte-eestlased, märgib ta, et siiski oli umbes 40 eestlast ohvitserideks.³³¹

³²⁵ H. Sepp. Rootsi aja mõjust Eesti ajaloole. — «Sõdur», 1936, nr. 43—44, lk. 1068.

³²⁶ H. Sepp. Eesti sõjaväeosad ja Tartu kaitse aastal 1704. — «Sõdur», 1933, nr. 7/8, lk. 265.

³²⁷ Sealsamas, lk. 262, 264.

³²⁸ H. Sepp. Estland under det stora nordiska kriget och det svenska östproblemet. — Svio-Estonica. Tartu, 1936, lk. 19; H. Sepp. Eesti sõjaväeosad ja..., lk. 265.

³²⁹ O. Liiv. Talurahva rahutustest..., lk. 63; O. Liiv. Eesti ohvitserid Põhjasõjas. — «Sõdur», 1938, nr. 3, lk. 68.

³³⁰ Sealsamas.

³³¹ O. Liiv. Eesti ohvitserid Põhjasõjas. — «Sõdur», 1938, nr. 3, lk. 69.

Eesti «rahvuslike väeosade» teooriat on teravalt kritiseerinud H. Palli. Toetudes O. Liivi ja H. Sepa andmetele ja arhiivimaterjalidele, teeb ta järelduse, et kuigi 1708. aastani oli värvatud Rootsi sõjaväkke 20 000 meest³³² ja mitmed väeüksused koosnesid peamiselt eestlastest, ei ole H. Sepa ja O. Liivi vaade, nagu oleks tegemist eesti rahvusväeosade loomise ja olemasoluga Põhjasõjas, mingil määral põhjendatud. Ehkki oli väeosi, mis suuremalt osalt koosnesid eestlastest, olid neis juhtivad kohad baltisaksa mõisnike või rootslastest ohvitseride käes. Kui mõni üksik eestlane jõudiski ohvitserikraadini, ei suutnud see väeosade juhtkonna üldpilti muuta. Pealegi olid ka eestlastest koosnevad väeosad ainult tööriistaks Rootsi valitsuse käes, kes paiskas need tihti kaugemale Eestist.³³³ Terminit «rahvusväeosa» ei ole õige kasutada ajal, kus rahvus ise põlnud feodaalkorra tingimustes veel välja kujunema hakanudki.³³⁴

H. Palli, kummutades «rahvusväeosade» teooria, näitab õigesti, et selle tekkimisel etendas eesti kodanlike ajaloolaste juures otsustavat osa tolaeagne poliitiline konjunktuur ja võimuloleva natsionalistliku kodanluse sotsiaalpoliitiline tellimus.³³⁵

Eestlaste osavõtt Põhjasõjast Rootsi poolel oli tähtsaks, kuid kaugeltki mitte ainsaks vormiks, mille abil Rootsi võimud püüdsid rakendada siinset elanikkonda oma sõjahuvide teenistusse. Põhjasõja-aegseid talupoegade sõjakoormisi on põhjalikult käsitletud H. Palli³³⁶ ja E. Öpik,³³⁷ pidades neid põhjendatult raskeks. Need kujunesid kõige rängemaks just Põhjasõja esimestel aastatel, s. o. 1700. ja 1701. a., sest nii rohkearvulisi vägesid nagu sel ajal ei toodud Eesti alale enam kogu Põhjasõja kestel.³³⁸ Samal ajal aga taotles Rootsi võim, et talupoegadel lasuvatele sõjakoormistele vaatamata säiliksid mõisatel nende endised sissetulekud.³³⁹

Kodanliku Eesti ajalooteadus, erinevalt meie ajalooteadusest, tegeles vähe ja pealiskaudselt Põhjasõja-aegse majandusliku olukorra uurimisega. Selleks olid mitmed põhjused. Oli ju talupoegade raske majandusliku olukorra tunnistamine vastuolus püüdega näidata Rootsi võimu perioodi kui «vana head aega» Eesti ajaloos. Samuti peeti puhtmajanduslike küsimustega tegelemist,

³³² H. Palli. Rootsi võimude tegevusest ja poliitikast Eestis Põhjasõja ajal. — Eesti ühendamisest Venemaaga. Tln., 1960, lk. 31.

³³³ Sealsamas, lk. 32.

³³⁴ Sealsamas, lk. 33.

³³⁵ Sealsamas.

³³⁶ Х. Талли. К вопросу об экономическом положении Эстонии в первой половине Северной войны (1700—1710). — Скандинавский сборник, XI. Тли., 1966, стр. 33—58.

³³⁷ E. Öpik. Eesti talurahval Põhjasõja ajal lasunud Rootsi sõjakoormistest. — ENSV TA Toimetised, 1960, nr. 4, lk. 364—381.

³³⁸ Sealsamas, lk. 365.

³³⁹ Sealsamas, lk. 380.

nagu eespool nägime, teisejärguliseks. Tolleaegsed ajaloolased, kes ei mõistnud rahva osa ajaloos, ei pidanud vajalikuks põhjalikumalt käsitleda talurahva majanduslikku olukorda. Sisetõttu võib kodanliku Eesti ajalooteadusest leida vaid üksikuid katkendlikke andmeid talupoegade majanduse kohta sõja ajal. Talurahval lasunud sõjakoormiste küsimust on nagu muuseas püüdnud puudutada H. Sepp oma eespool nimetatud väitekirjas ja artiklis «Rootsi sõjaväe komplekteerimisest eestlaste ja soomlastega Karl XI valitsuse lõpul ja Põhjasõja ajal»,³⁴⁰ kus ta jaotab talud kahte rühma: rusthollid e. ratsekohad, kelle ülesandeks oli ratsaväelastega varustamine, ja kompanii talud, kes pidid andma jala-väelasi. Kirjeldades kuninglike dokumentide järgi, kuidas see kohustus oli sisse seatud, ei tundnud H. Sepp märkimisväärset huvi selle vastu, kuidas seda suudeti täita.

Peale H. Sepa on püüdnud Põhjasõja-aegset majandust lühidalt käsitleda veel A. Soom ja O. Liiv, kes tendentslikult väidab, et vaatamata rahvaarvu vähenemisele pidi majanduslik olukord olema võrdlemisi hea. Ta kiidab Rootsi majanduse ja halduse head korraldust ning rõhutab, et sellest tingituna sai siinsel pinnal võimalikuks aastatepikkune sõjapidamine.³⁴¹ Selline vaade majandusele on omane ka A. Soomile, kes ise küll ei ole põhjalikult uurinud Põhjasõja-aegset majandust, kuid peab seda rahuldavaks, põhjendades samuti sellega, et kümne sõja-aasta jooksul suudeti ülal pidada Rootsi sõjaväge.³⁴²

Üksikuid fakte talupoegade sõjaaegsete koormiste kohta võib leida veel kohalikust ajaloost. Nii on N. Treumuth loetlenud Harju-Jaani kihelkonna talupoegade mitmesuguseid kohustusi, näidates, et need olid mitmekesised ja üle jõu käivad.³⁴³

Nõukogude ajalookirjanduses on veenvalt näidatud, et talurahva raske majanduslik olukord põhjustas klassivõitluse teravnemise, mis oli suunatud mitte ainult mõisa, vaid ka Rootsi riigi poolse rõhumise vastu.³⁴⁴ Kodanlikud autorid on võitlust mõisa vastu Põhjasõja aastail käsitletud väga vähe, kuid siiski enam kui Põhjasõja-eelse aja osas. Kuid ka siin piirduti ainult Põhjasõja esimese paari aastaga. Võitlust Rootsi riigi vastu, nagu varasemal perioodilgi, pole üldse käsitletud. See on selätav tendentsiga näidata eesti talupoegi kui Rootsi riigi ja tema kuningate sõpru.

³⁴⁰ «Sõdur», 1927, nr. 18/19, lk. 488—493.

³⁴¹ O. Liiv. Om det ekonomiska läget i Estland under Nordiska kriget. — Svio-Estonica, 1936, Tartu, 1936, lk. 24.

³⁴² A. Soom. Saaremaa kaitse organiseerimine 1700. a. esimesel poolel. — «Kaitse Kodu», 1930, nr. 50/52, lk. 1301.

³⁴³ N. Treumuth. Harju-Jaani kihelkonna ajalugu Põhjasõjast kuni pärisorjuse kaotamiseni (1700—1816). Tartu, 1931, lk. 50—55.

³⁴⁴ E. Õpik. Talurahvaliikumine Eestis..., lk. 18; E. Õpik. Eesti talurahva võitlus..., — ENSV TA Toimetised, 1965, nr. 1, lk. 24.

O. Liiv on üks vähestest, kes on käsitlenud Põhjasõja-aegset mõisavastast võitlust, kuid ka tema käsitluses ilmneb tendentslikkust, kuna on üle hinnatud passiivse vastupanu tähtsust. Ta toob esile, et talupoegade vastuhakud olid suunatud ainult mõisa vastu, kuna otsesest vaenu Rootsi riigi suhtes polnud, sest talupoegade oluline osa oli «Rootsi truuduse».³⁴⁵ O. Liiv ei eita, et talurahva väljaastumised olid tingitud ennekõike majanduslikest raskustest, kuid ühtlasi hindab ilmselt üle vaenlase agitatsiooni osatähtsust, mida olevat teinud väejooksikud ja venesõbralikud isikud.³⁴⁶ Ta jõuab talurahva «Rootsi truudusest» lähtudes järeldusele, et kus Rootsi võim oli kindel, seal ei olnud aktiivset võitlust, kus aga olid venelased, seal küll.³⁴⁷ Nimetades mitmeid talurahva väljaastumisi Põhjasõja algul, on O. Liiv S. Schartaud kasutades lähemalt kirjeldanud 1701. a. Vanamõisa rahunusi.³⁴⁸

E. Öpik kui Põhjasõja-aegset talurahvaliikumist põhjalikult tundev nõukogude ajaloolane on andnud O. Liivi vaadetele klassiivõitluse kohta Põhjasõja algul järgmise hinnangu, millega ühineb ka käesolevate ridade autor. Üldjoontes on O. Liiv õigesti piiritletud mõningaid talupoegade mõisavastase võitluse etappe ja iseloomulikke jooni, kuid talurahva võitluse üldpilt on moonutatud, sest on ignoreeritud võitlust Rootsi riigi rõhumise vastu. Faktilise materjali baas on kitsas, piirdudes Rootsi ajaloolaste, peamiselt S. Schartau andmetega. Üldhinnangud ja faktide valik on tendentslik. Ekslikuks peab E. Öpik O. Liivi väidet, nagu oleksid 1701. a. rahunused vaibunud alles 1703. a. Vene vägede retke tagajärjel.³⁴⁹

Peale O. Liivi pealiskaudsete uurimuste võib leida üksikuid talupoegade mõisavastasesse võitluse puutuvaid faktilisi andmeid veel seoses kohaliku ajalooa. Nii kirjeldab N. Treumuth Harju-Jaani kihelkonna rahunusi, millest suuremaks peab vastuhakku Perilas 1700. a. lõpul ja 1701. a. algul.³⁵⁰ Jõhvi mõisa talupoegade rahunusi 1700. a. sügisel püüab lühidalt analüüsida H. Sepp, kasutades C. Kelchi andmeid ja üht Põhjasõja-aegset dokumenti.³⁵¹ G. Vilbaste on käsitlenud 1702. a. vastuhakku Kundas.³⁵²

Eesti talupoegade stiihiline, kuid järjest aktiveeruv võitlus mõisa ja Rootsi riigivõimu vastu õonestas Rootsi tagalat, kujuta-

³⁴⁵ O. Liiv. Folkstämningen..., lk. 104—105.

³⁴⁶ O. Liiv. Talurahva rahunustest..., lk. 64.

³⁴⁷ Sealsamas.

³⁴⁸ Sealsamas, lk. 64—67.

³⁴⁹ E. Öpik. Talurahvaliikumine Eestis..., lk. 26—27.

³⁵⁰ N. Treumuth. Harju-Jaani kihelkonna ajalugu..., lk. 50.

³⁵¹ H. Sepp. Dokument Põhjasõja ajaloost. — «Ajalooline Ajakiri», 1925, nr. 2, lk. 60—63.

³⁵² G. Vilbaste. Talupoegade vastuhakkamine Kundas Rootsi aja lõpus. — «Vaba Maa», 1933, nr. 172—178, lk. 4.

des endast objektiivselt võitlust Eesti ala Venemaaga ühendamise eest, mis toimus 1710. a.

Sündmuseks, mis tähistab Rootsi võimu perioodi lõppu ja üleminekut Vene riigi koosseisu, oli suur katk aastail 1710—1711. Sellele, kuigi äärmiselt ühekülgselt, on püütud kodanliku Eesti ajalooteaduses pöörata märkimisväärset tähelepanu. See ju võimaldas näidata võimu vahetust kui suurt õnnetust, ilma et oleks esile toodud maa katkueelset katastroofilist olukorda. Raskuspunkt katku uurimise osas langeb kohalikule ajaloole, kus püütakse võimalikult enam arvuliste andmete põhjal näidata katku laastavat toimet. Allikatena on kasutatud peamiselt kohalikke kirikuraamatuid ja Liivimaa rahvaloenduse materjale 1711.—1713. a. Katku puhul, nagu XVII sajandi osas tervikuna, on leidnud põhjalikumat käsitlemist ennekõike Liivimaa olud, mille kohta on ilmunud J. Kõpu uurimus.³⁵³ Opereerides olemasolevate arvuliste andmetega valdade ja kihelkondade kaupa, näitab J. Kõpp, et Lõuna-Eesti alal suri katku 41 855 inimest.³⁵⁴ Eriti raske oli J. Kõpu andmeil olukord Pärnumaal, kus kaheksas kihelkonnas suri 15 901 inimest, s. o. enam kui Tartu-, Võru- ja Valgamaal kokku.³⁵⁵ Läänemaa osas toob E. Blumfeldt esile, et katku suri 77,2% elanikkonnast.³⁵⁶ Need andmed on üldiselt õiged.³⁵⁷

V. Miller, kes kirjeldab katku Viru-Nigula kihelkonnas, märgib W. Jordani andmeile toetudes, et Eestimaal suri katku 60—78% elanikkonnast.³⁵⁸

1710. aasta on piiriks, millega lõpeb kodanliku Eesti ajalooteaduse huvi Põhjasõja vastu, sest järgnevat perioodi ei ole üldse märkimisväärselt uuritud. Ehkki ka eelneva osas ei suudetud kuigi palju ära teha, võib kokkuvõttena siiski märkida järgmist.

Kodanliku Eesti ajalooteaduses tunti Põhjasõja vastu huvi ennekõike puhtsõjalisest aspektist. Talurahvaküsimus äratas vaid juhuslikku huvi, välja arvatud eestlaste osavõtu ja meelsusega seotud küsimused, millele pöörati tendentslikult enam tähelepanu. Uksikuid fakte toodi esile ka talurahva majanduse osas, kuid ka siin püüti näidata olukorda paremana, kui see tegelikult oli. Klasisivõitluse uurimises suurenes küll eelneva perioodiga võrreldes väljaselgitatud faktide arv, kuid käsitus jäi siiski ühekülgses, sest piirduti ainult mõisavastase võitlusega, eitades aktiveerumist.

³⁵³ J. Kõpp. Andmeid viimasest suurest katkust Lõuna-Eestis aastail 1710—1711. — «Ajalooline Ajakiri», 1929, nr. 1, lk. 15—23.

³⁵⁴ Sealsamas, lk. 20.

³⁵⁵ Sealsamas.

³⁵⁶ E. Blumfeldt. Katk Läänemaal 1710—1711 ja Läänemaa rahvastiku probleem XVIII saj. esimesel poolel. — «Ajalooline Ajakiri», 1940, nr. 2, lk. 105.

³⁵⁷ A. Fainštein. Olukorra normaliseerumine eesti külas aastail 1710—1721. — Eesti ühendamisest Venemaaga..., Tln., 1960, lk. 150—151.

³⁵⁸ V. Miller. Den stora pesten i Viru-Nigula socken år 1710—1711. — Svio-Estonica. Tartu, 1938, lk. 208.

vat riigivastast võitlust. Katku puhul, eriti seoses kohaliku aja-
looga, toodi küll esile mitmesuguseid faktilisi andmeid, kuid ka
siin, nagu eelnevalt mainitud küsimuste osaski, ei suudetud kau-
geltki ammendavalt ära kasutada neid võimalusi, mida pakkusid
allikad, eriti arhiivimaterjalid.

Lõppsõna

1710. a. lõpeb Rootsi võimu periood Eestis, mil Eesti alad,
olles Rootsi viljaaidaks, olid ränga riisumise ja pärisorjusliku
rõhumise objektiks. Eelneva perioodiga võrreldes tõusid tundu-
valt eesti ja läti talurahva koormised.³⁵⁹ Ainuüksi Gustav Adolfi
ajal suurenesid Rootsi riigi sissetulekud 600 tuhandelt hõbetaal-
rilt 1613. aastal 3,2 miljonile hõbetaalrile 1632. aastal. 1613. a.
näiteks kandsid Eesti- ja Liivimaa umbes ühe kolmandiku Rootsi
sõjakuludest.³⁶⁰

Kuna Rootsi teraviljavajadust oma toodang ei olnud võimeline
rahuldama ja teravili oli ühtlasi üks nõutavamaid kaupu Lääne-
Euroopas, siis veeti Eestist välja ennekõike, vilja. Tulemuseks oli
siinsetel aladel teraviljakasvatuse ühekülgne väljaarendamine ja
seda eeskätt suurtes, turu jaoks tootvates mõisamajandites. Või-
malik oli see ainult pärisoriste talupoegade intensiivsema teo-
tööga, mis on lahutamatult seotud pärisorjuse tugevnemisega.
Seetõttu just XVII sajandil anti välja ja kinnitati eesti ning läti
talurahva lõpliku juriidilise pärisorjastamise dokumendid, kuna
need aitasid tugevdada siinsete alade feodaalset ekspluateeri-
mist.³⁶¹

Rootsi valitsuse pärisorjanduslik majanduspoliitika oli eba-
soodus tootlike jõudude arengule, viies maa majanduse katastroo-
filise laostumiseni Põhjasõjas.³⁶²

Maa allutamine Rootsi ekspansiooni huvidele halvas peale eel-
nevalt esiletoodu veel mitmeti eesti rahva arengut. Intensiivse
rõhumise olukorras lämbusid mitmed XVI sajandil tärganud uue
elu võrsed, nagu ettevõtja-talupoja kujunemine, eestlastest linna-
käsitööliste ja kaupmeeste esiletõus ning eesti haritlaste teke (tol
ajal peamiselt vaimulikena). Põhiliselt lakkas XVII sajandil ole-
mast ka eesti vabatalupoegade kiht. Eesti linnad muutusid
XVII sajandi lõpuks vähem eestilikeks kui kunagi varem, mis oli
tingitud eestlaste kaubanduse ja käsitöö äladelt väljatõrjumise

³⁵⁹ Я. З у т и с. Остзейский вопрос в XVIII веке. Рига, 1964, стр. 35—36.

³⁶⁰ A. V a s s a r. Mõningaid küsimusi Eesti ala ühendamisest Vene-
maaga. — Eesti NSV TA Toimetised, 1960, nr. 3, lk. 232.

³⁶¹ Sealsamas, lk. 234—235.

³⁶² A. V a s s a r. Eesti NSV ajaloo feodalismi periodiseerimisest. — Eesti
NSV ajaloo periodiseerimisest. Tln., 1954, lk. 42.

poliitikast. Sakslased saavutasid just nüüd linnades suhtelise arvulise ülekaalu, mis kestis kuni kapitalismiajastu alguseni.³⁶³ Kuigi kodanliku Eesti ajalooteadusest võib leida fakte, mis eelnevast hinnangust kinnitavad, ei leia mitte kunagi nende põhjal tehtavaid õigeid, objektiivseid järeldusi. Nii toob O. Liiv esile, et Eesti Rootsi viljaaidana andis vilja siinsetele garnisonidele ning pidas viljast laekuva tulu abil ülal kogu kohapealset haldusaparaati. Peamiselt kroonu poolt maksudena saadava viljaga kaeti Rootsi emamaa mitmeid kulusid. 1699. a. oli Rootsi riigi korraline tulu Rootsist, Soomest, Balti ja Saksa provintsidest kokku 6576724 hõbetaalrit, millest Balti provintsidele langes 1193840 hõbetaalrit.³⁶⁴ Selliste faktide esiletoomine ei takista O. Liivi samal ajal idealiseerimast Rootsi aega. Mainides, et kuigi rahva majanduslikku olukorda ei saa pidada kõige paremaks,³⁶⁵ tuleb kõrgelt hinnata XVII sajandi lõpuks kindlalt väljakujunenud kiriku- ja kooliolusid, talurahva tulundusliku järje paranemist, mis oli tingitud uute õiguslike normide ja kaitseabinõude loomisest.³⁶⁶ Ta jõuab järeldusele, et kuigi ka XVII sajandil oli raskusi, ei ole need võrreldavadki hilisema ajaga. Rõhutades Venemaa mahajäämust ja talupoegade halba kohtlemist, näitab O. Liiv rahvatraditsioonile toetudes, et talupojad unustasid Rootsi valitsuse lõpul esinenud raskused ning võtsid omaks tugeva Rootsi orientatsiooni, nimetades Rootsi võimu perioodi «heaks Rootsi ajaks».³⁶⁷

Kuivõrd J. Vasara kui ajaloolase vaateid mõjustas poliitika tegelemine, sellest annab tunnistust tema hinnang XVII sajandi kohta. 1930. a. toimus Poola presidendi Ignacy Moscicky visiit Eestisse. Sel puhul ilmus J. Vasara sulest artikkel «'Halb' poola ja 'hea' rootsi aeg».³⁶⁸ Antud töös juhib autor tähelepanu sellele, ilma et oluliselt toetuks konkreetsele faktilisele materjalile, et «Poola aega» on balti-saksa ajalookirjanduses iseloomustatud peamiselt negatiivsest küljest, mida eesti ajalookirjanduses on veelgi süvendatud.³⁶⁹ Võrreldes Poola võimu perioodi ja Rootsi võimu aega jõuab ta järeldusele, et kui «meeldib kellelegi nimetada rootsi aega heaks ajaks, olgu ta õiglane ja pidagu

³⁶³ A. V a s s a r, Mõningaid küsimusi..., lk. 236.

³⁶⁴ O. Liiv. Suur näljaaeg..., lk. 24.

³⁶⁵ O. Liiv. Eesti suhted Rootsiiga kaubanduslikul alal. — Eesti ja Rootsi 1929. Tln., 1929, lk. 128.

³⁶⁶ O. Liiv. Rõuge oludest suure nälja ajal. — «Eesti Kirjandus», 1932, nr. 10, lk. 514.

³⁶⁷ O. Liiv. Sverige och Estland under 1700-talet (efter 1710). — Svin-Estonica. Tartu, 1939, lk. 77; O. Liiv. Eesti kultuuriline ilme... — «Sõdur», 1935, nr. 27—28, lk. 662.

³⁶⁸ «Olion», 1930, nr. 8.

³⁶⁹ J. V a s a r. «Halb» poola ja «hea» rootsi aeg. — «Olion», 1930, nr. 8, lk. 4—5.

poola aega veel paremaks»³⁷⁰. Kuigi J. Vasar antud töös märgib, et ta ei püüa Poola võimu aega apologiseerida, on see püüe siiski ilmne. Samal ajal ei ole J. Vasar aga siiski vaba ka Rootsi võimu aja idealiseerimisest, olgugi et ta sellesse kohati üpris kriitiliselt suhtub. J. Vasar, hinnates Rootsi võimu aega, ütleb, et «... eestlased asusid Rootsi valitsuse all, see oli neile õnneks. Kuid mitte ses mõttes, et Rootsi valitsus neid märgatavalt oleks abistanud võitluses oma inimõiguste eest. Seda mitte. Rootsi valitsus toetas oma võimu Baltimail kogu aeg aadlile. Ta oli aga selleaegsetes oludes ometigi kõige parem valitsus eestlastele, sest ta ei astunud ka otseseid samme talupoja seisukorra halvendamiseks. Võitlus oma olemasolu ja õiguste eest langes täiel määral eestlaste eneste kanda ja see on nende endi teene, kui rootsi aega, võrreldes XVIII sajandil valitsema pääsenud oludega võib nimetada «vanaks heaks rootsi ajaks»³⁷¹. Säärane hinnang annab kahtlemata tunnistust J. Vasara tendentslikkusest, XVII sajandi idealiseerimise püüdest, mil tänuväärseks peetakse isegi seda, et Rootsi valitsus ei astunud otsustavaid samme talupoegade seisundi halvendamiseks, mis ei ole siiski õige ja mida ei eita ka J. Vasar ise, märkides õigesti, et XIII—XIX sajandini talupoegade maksud ja õiglusetus järjest kasvasid.³⁷² Kuid samal ajal peab ta siiski erandiks Karl XI valitsemisaega seoses talupoegade õigusliku kaitsega, kusjuures lähtunud on selle puhtformaalsest küljest.³⁷³

Analoogiline O. Liivi ja J. Vasara omaga on E. Blumfeldti hinnang. Toetudes rahvatraditsioonile, kuid olles märksa vähem kriitiline, leiab ta, et Rootsi võimu aja pidamine tervikuna «vanaks heaks ajaks» ei ole põhjendatud.³⁷⁴ Ta piiritleb seda Karl XI valitsemisega, mis reformide poolikust iseloomust, talupoegade raskest, kasvavast majanduslikust survest hoolimata jättis rahva teadvusse sügavad jäljed, nii et veel XIX sajandil õhutas talupoegi vastuhakkamisele mälestus «rootsi õigusest».³⁷⁵

H. Sepp, kuigi ta on ühekülgsemalt tegelnud «XVII sajandi» ajaloo uurimisega kui eelnevalt nimetatud ajaloolased, ei jäfa, nagu tundub, mitte kunagi võimalust kasutamata, et oma arvamust Rootsi võimu perioodi hindamise osas esile tuua. Ta teeb seda peaaegu kõigis töodes, mis kasvõi kaudseltki riivavad antud efappi. Propaganda eesmärkidel Rootsi võimu perioodi Eesti «iseseisvusega» seostades näitab H. Sepp, et kuigi see tõi kaasa ka kannatusi, oli ta eesti rahvale mõõdapääsmatu ja

³⁷⁰ J. V a s a r. «Halb» poola ja ..., lk. 6.

³⁷¹ Eesti rahva ajalugu II, lk. 972.

³⁷² J. V a s a r, «Halb» poola ja ..., lk. 6.

³⁷³ Sealsamas; J. V a s a r. Rootsi aja senisest ..., lk. 32.

³⁷⁴ E. B l u m f e l d t. Den svenska tiden ..., lk. 138.

³⁷⁵ Läänemaa, lk. 294.

vajalik,³⁷⁶ aidates eestlasi säilitada ja tugevdades siinsete rahvaste kultuurisidemeid Põhja maadega, mida ilmselt peeti eriti oluliseks.³⁷⁷ Iseloomustades Vene riigiga ühendamist kui «rahvuslikku» katastroofi, märgib autor mitmes töös, et eesti rahvas «orjaõõs vaeveldes» igatses tagasi «Rootsi aega», mil tema seisukorra parandamiseks nii palju sündis.³⁷⁸ Selleks «heaks ajaks» peab ta samuti XVII sajandi lõppu.³⁷⁹

Eraldi tutvumist väärib A. Soomi hinnang XVII sajandile kui «heale ajale» tema emigratsioonis ilmunud mõisamajandust käsitleva töö põhjal.³⁸⁰ Toetudes L. Loone ja A. Vassari autoriteetsele hinnangule võib antud uurimuse kohta öelda järgmist.

See töö põhineb rikkalikul uuel faktilisel materjalil ja selle hoolikal analüüsil. Positiivsena tuleb esile tõsta seda, et ta kujutab majanduselu tema arengus, mis ei ole kaugeltki omane kõigile kodanlikele ajaloolastele. Mis puutub aga suhtumisse «Rootsi võimu perioodisse kui vanasse heasse Rootsi aega», siis A. Soomi poolt esitatud rikkalikud andmed XVII sajandi mõisamajanduse kohta Eestis on nii veenvad, et need isegi tänapäeva kodanlikus historiograafias sunnivad sellest rääkima vaid jutumärkides ja esile tooma antud perioodile omast süvenevat ekspluateerimist, nagu seda teeb E. Jutikkala oma retsensioonis A. Soomi kõnesolevale uurimusele ««Hyvä Ruotsin aika» Viron maaseudulla» («Historiallinen Aikakauskirja», 1954, nr. 4.)³⁸¹

Nagu eelnev käsitlus näitab, asusid kodanliku Eesti ajaloolased, vaatamata erinevustele üksikuis kitsamais küsimustes, Rootsi võimu perioodi üldistaval hindamisel ühistel seisukohtadel. See oli neile nagu kodanliku Läti ajaloolastelegi³⁸² «vanaks heaks Rootsi ajaks». Kuid erinevalt reimanlikust kogu Rootsi võimu perioodi idealiseerimisest rõhutati nüüd, mil faktilise materjali baas oli avardunud, et selleks heaks ajaks oli XVII sajandi lõpp — Karl XI valitsemisaeg. Seda põhjendati talupoegade õigusliku kaitsega, mis osutus aga puhtformaalseks.

³⁷⁶ H. Sepp. Rootsi aja mõjust Eesti ajaloole. — «Sõdur», 1936, nr. 43/44, lk. 1068.

³⁷⁷ H. Sepp. Ajaloolisi mõjusid eesti rahvuse säilitamiseks. — ERK 1935, nr. 1 (23), lk. 13.

³⁷⁸ H. Sepp. Herman Poorteni kirjad kui huvitav lisaaine Narva piiramise ja lahingu uurimiseks. — «Ajalooline Ajakiri», 1922, nr. 2, lk. 83; H. Sepp. Meie kohalike arhiivide ajaloolise aine koondamisest. — «Ajalooline Ajakiri», 1926, nr. 2, lk. 59.

³⁷⁹ H. Sepp. Eestlaste ajalugu. — Eesti. Maa—Rahvas—Kultuur. Tartu, 1926, lk. 255.

³⁸⁰ A. Soom. Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. Lund, 1954.

³⁸¹ A. Vassar. Mõningaid küsimusi... lk. 234; L. Loone. Mõningaist Eesti ajalugu käsitlevatest uurimustest Rootsis. — Eesti NSV TA Toimetised, 1957, nr. 3—4, lk. 337.

³⁸² М. М. Духанов. Россия и балтийский вопрос в 60-х годах XIX века. — Рукопись канд. дисс. М., 1962, стр. 27.

Peale eespool nimetatud ajaloolaste võtsid selle kontseptsiooni omaks ka teised antud küsimustega vähem tegelnud autorid. Siin võib nimetada E. Assonit,³⁸³ J. Parijõge, T. Adamsoni,³⁸⁴ H. Prantsu,³⁸⁵ R. Kenkmaad³⁸⁶ jt.

Võrreldes V. Reimaniga, kel täiesti puudusid kriitika alged XVII sajandi hindamises, muutus enamik tolle aja ürijaist teadmistele laienedes suuremal või vähemal määral antud etapisse kriitiliselt suhtuvaks. See aga ei tähendanud veel, et oleks loobunud täiesti ebakriitilisest, reimanlikust «vana hea Rootsi aja» ülistamisest. Selle näitena võib tuua ennekõike valitsevate ringkondade esindajaid ja nende sotsiaalse tellimuse täitjaid — J. Uluotsa,³⁸⁷ J. Kõppu³⁸⁸ jt., kes kodanliku Eesti välispoliitilise orientatsiooni nimel loobusid teaduslikust tõest ja sellestki vähesest kriitikast, mida oleks võimaldanud laienev faktilise materjali baas.

Toetudes eelnevale käsitlusele ja kodanliku Eesti ajaloolaste kaasaegsete arvamusele, võib väita, et J. Uluots, kuigi ta on kirjutanud mõningaid ajaloo-alaseid töid, oli poliitik, kes tundis ajaloo vastu huvi ainult niivõrd, kui võrd seda läks vaja poliitikaga tegelemisel. J. Uluots oli aktiivne vaps, kellest sai kurikuulsalt lepingute teooria looja ja kultuurtreegerluse propageeriija, mistõttu tema töödel ei ole teaduslikku väärtust.

XVII sajandit uurinud ajaloolane, kes tegeles aktiivselt poliitikaga, oli J. Vasar. Hinnatades poliitika mõju J. Vasara teaduslikule tegevusele, võib märkida, et Rootsi võimu perioodi osas tema poliitiline tendentslikkus seda siiski väga palju ei mõjutanud, kuigi ka tema ei olnud vaba üldisest Rootsi võimude tegevuse idealiseerimisest. Küllaltki andeka ajaloolasena oli tal eeldusi kujuneda heaks teadlaseks. J. Vasar aga laskis end kaasa tõmmata poliitikast. Orienteerudes Saksamaale sai temast aktiivne vaps, kes oli ühtlasi fašistlike ringkondade poolt väljaantava «Eesti rahva ajaloo» üheks autoriks.

Kõige viljakamaks XVII sajandi talurahvaküsimuse uurijaks oli O. Liiv. Tagasihoidlik üldistuste tegemise osas, kuid hoolikalt üksikfakte kirjeldav, oli just tema see, kes kõige enam kodanliku Eesti ajaloo teadust talurahvaküsimuses uue faktilise materjaliga rikastas. Poliitiliselt oli ta kõikuv. 1938. aastal toimus OES-i 100. aastapäeva tähistamine, mil Laidoner esines

³⁸³ E. Asson. Ujdine ajalugu. Tartu, 1923, lk. 210.

³⁸⁴ J. Parijõgi, T. Adamson. Mõõdunud ajad jutustavad III. Tartu, 1934, lk. 39.

³⁸⁵ Virumaa, Rakvere. 1924, lk. 163.

³⁸⁶ Valgamaa, lk. 175.

³⁸⁷ J. Uluots. Rootsi mõjust Eesti õiguse ja sotsiaalkorra kujunemises. — Eesti ja Rootsi 1929. Tln., 1929, lk. 84.

³⁸⁸ J. Kõpp. Rootsi aeg ja Eesti vaimline kultuur. — Eesti ja Rootsi 1929. Tln., 1929, lk. 72.

kõnega, kus püüdis Saksamaad näidata kui Eestit kaitsvat riiki. Kui teised ajaloolased seda Laidoneri vaadet ignoreerisid, siis O. Liiv oli ainus, kes toetas. 1940. aastal tuli O. Liiv küll kaasa nõukogude võimuga, kuid suri peatselt. Fašistliku okupatsiooni ajal suri ka H. Sepp, J. Vasar, A. Soom, E. Blumfeldt jt. aga lahkusid kodumaalt, emigreerides välismaale.

Ulistades XVII sajandit rõhutati kodanliku Eesti välispoliitilist orientatsiooni arvestades, et Vene riigiga ühendamine osutus «rahvuslikuks» õnnetuseks, mil majanduslik laostumine saavutas oma kõrgpunkti, kujunes välja pärisorjus, kultuuri arengus algas seisak. Selline kontseptsioon oli äärmiselt tendentslik ega põhinenud faktilisel materjalil. Nagu õigesti märgib I. Sildmäe,³⁸⁹ ei uuritud kodanlike ajaloolaste poolt tegelikult perioodi 1710. aastast kuni XVIII sajandi lõpuni. Erinevalt Rootsi võimu ajast, millega seoses ilmus mahukaid monograafiaid ja rohkesti teaduslikke artikleid, ilmus XVIII sajandi kohta vaid paar üksikut artiklit. Selline tendentslik hinnang siinsete alade Vene riigiga ühendamise kohta on omane ka tänapäeva kodanlikule ajaloo teadusele. Nii näiteks eesti ja läti emigrantlikud ajaloolased,³⁹⁰ samuti Saksa FV ajaloolased alahindavad ühendamise tähtsust. Viimased annavad positiivse hinnangu ainult ajavahele, mis hõlmab XIX sajandi 40.—50. aastaid, mil tsaarivalitsus püüdis kindlustada saksa mõisnike privileege.³⁹¹

Hinnates kodanliku Eesti ajaloo teaduse XVII sajandi uurimise pärandit Nõukogude Eesti ajaloo teaduse seisukohalt, võib konstateerida, et hinnatavaks tuleb pidada selle etapi uurimise märkimisväärset ulatust, rikastamist faktilise materjaliga, kuigi faktide valik tihti oli tendentslik. Mittevastuvõetavad on aga paljud hinnangud, mis teenisid eesti ja rootsi kodanluse klassihuve, olles sageli vastuolus mitte ainult faktidega, vaid ka ajaloo arengu objektiivsete seaduspärasustega. Konkreetne analüüs XVII sajandi talurahvaküsimuse käsitlusest kodanliku Eesti ajaloo teaduses võimaldab märkida, et kuigi kvantitatiivselt küllaltki palju ära tehti, eriti asustuse, suure nälja ja hariduse uurimise alal, jäid veel paljud lõigud uurimata, rida küsimusi vastuseta. Nendega tegeldakse intensiivselt Nõukogude Eesti ajaloo teaduses. Uurijatest tuleb selles osas esile tõsta H. Ligit, H. Piirimäed, H. Pallit, A. Vassarit, E. Öpikut jt.

³⁸⁹ I. Sildmäe. Feodaal-pärisorjusliku tootmise ja feodaalrendi dünamikast Eestimaaal XVIII sajandil. — TRÜ Toimetised, 122. Tartu, 1962, lk. 6.

³⁹⁰ Ю. Кахк, Э. Лауль, В. Маамяги. Об истории исторической науки в Эстонии. (От Великой Октябрьской социалистической революции до наших дней). — Очерки истории исторической науки в СССР, рукопись VII тома, стр. 9.

³⁹¹ X. П. Строд. Аграрная история Прибалтики XVIII—XIX вв. в буржуазной историографии ФРГ. — «Вопросы истории» 1967, № 3, стр. 32—33.

О РАЗРАБОТКЕ КРЕСТЬЯНСКОГО ВОПРОСА XVII ВЕКА В ЭСТОНСКОЙ БУРЖУАЗНОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКЕ (1920—1940)

В. Хатто

Резюме

Эстонская буржуазная историческая наука уделяла большое внимание периоду шведского колониального владычества в Прибалтике. Этой проблемой занимались историки О. Лийв, Ю. Вазар, Э. Блумфельдт, А. Соом, Х. Сепп и др. Особое значение придавалось крестьянскому вопросу. Хотя ряд исследований буржуазных историков является ценным вкладом в изучение истории эстонского народа, но в силу неправильного методологического подхода к истории народа они не смогли сделать особенно много. Они не понимали решающей роли в истории непосредственных производителей, т. е. трудящихся масс, переоценивали роль личности, что обусловило поверхностное изучение истории крестьянства в XVII столетии. Особенно мало изучались вопросы экономики и прежде всего вопрос производительных сил. То же самое следует сказать об исследовании правового состояния крестьянства, при изучении которого ограничивались, главным образом, формальной стороной правовой защиты крестьян при короле Карле XI. Классовая борьба почти не изучалась. Указывая на «дружеское» отношение шведских королей к эстонскому народу, они неправильно отрицали борьбу крестьянства против шведского господства. Несмотря на тенденциозность подхода к рассмотрению исторической действительности, следует все же положительно оценить тот фактический материал, которым обогатилась историческая наука. В этом смысле заслуживают внимания работы О. Лийва о торговле, большом голоде (1695—1697), заселении Эстонии и народном образовании, а также исследования Ю. Вазара о редукации имений и заселении края.

ON THE INTERPRETATION OF SOME PROBLEMS CONCERNING THE ESTONIAN PEASANTRY OF THE 17TH CENTURY IN THE HISTORICAL SCIENCE OF BOURGEOIS ESTONIA (1920—1940)

V. Hatto

Summary

The historical science of bourgeois Estonia and bourgeois Latvia gave much consideration to the study of the Swedish Rule Period. The historians O. Liiv, J. Vasar, E. Blumfeldt, A. Soom, H. Sepp and others were all concerned with it.

The central task of historical science under the bourgeois dictatorship was considered to be the study of the history of the Estonians. These studies were concerned above all with the study of the "Swedish time" and, especially with the history of the peasantry.

The period is characterized by a lack of interest in the working people. The problems of the peasant economy and especially those concerning the productive forces were studied superficially.

The same may be stated about the study of the legal conditions of the peasantry, confined mainly to the formal side of the juridical rights granted by Charles XII. The study of class struggle was neglected. The friendship between Swedish kings and the Estonian peasantry was emphasized and the struggle of the Estonian peasantry against the Swedish supremacy was neglected.

Although a tendentious manner of treatment was characteristic of bourgeois Estonian historical science, we must appreciate the factual material accumulated during that period.

The studies of O. Liiv on trade and commerce, the great famine (1695—1697), population and educational problems are worth mentioning; J. Vasar's works on the process of estate reduction and population are valuable even for Soviet historical science.